NICOLAE MESSAILĂ

ASCENDENŢĂ

www.dacoromanica.ro

Tehnoredactare computerizată: Anca Ivan
Matei Dură

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

MESSAILA, NICOLAE
Ascendenta / Nicolae Messaila. – Bucureşti : Biblioteca Bucureştilor, 2010.
ISBN 978-973-8369-70-2

323.1(=135.1)(497)

Nicolae Messailă

Ascendenţă

Editura Biblioteca Bucureştilor
Bucureşti – 2010

www.dacoromanica.ro

TI EFTERPI DULȚE MAMĂ

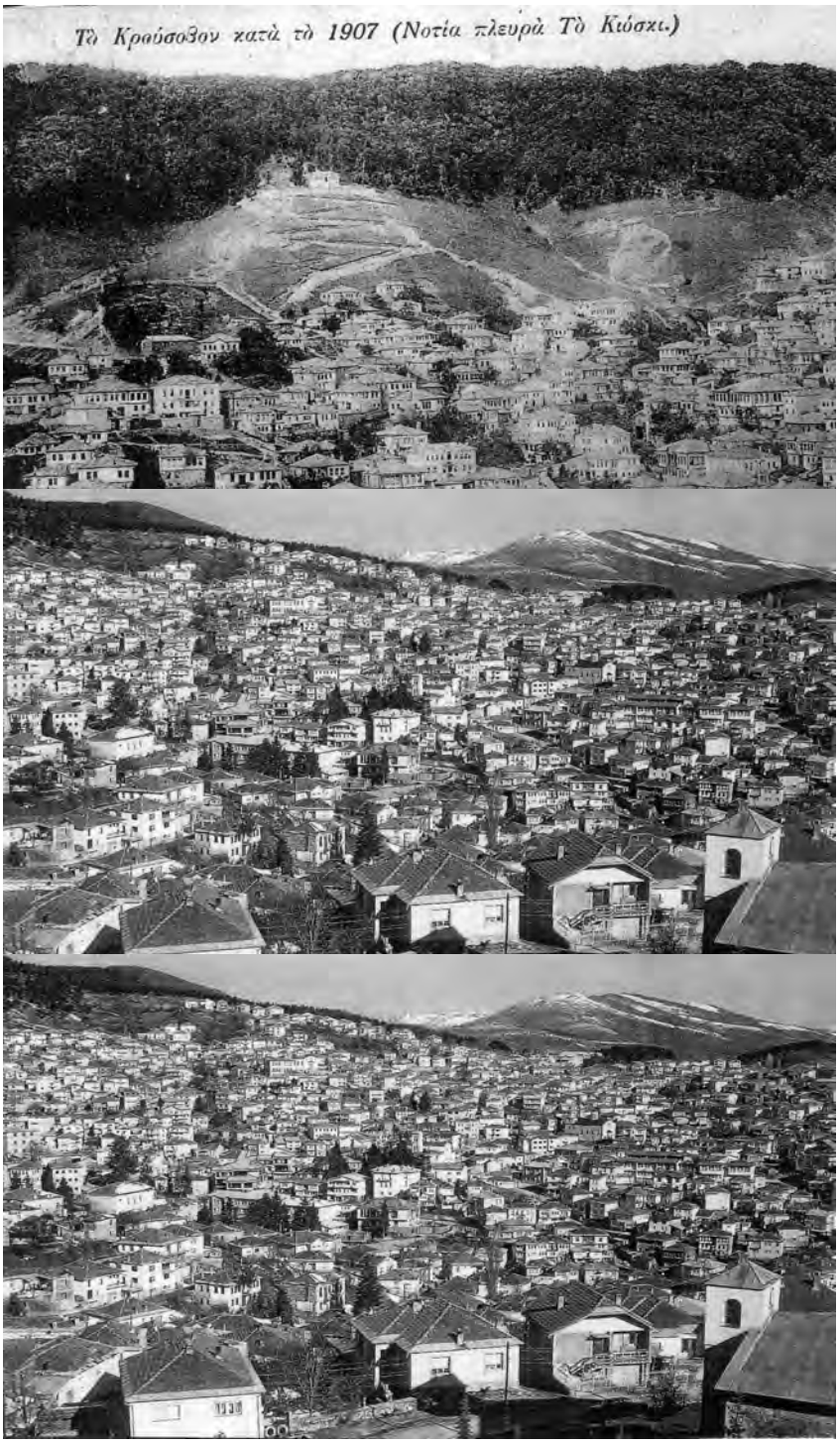

www.dacoromanica.ro

I. L IMINAR

Din Câmpia Pelagoniei, spre nord-vest, se înalţă un munte care ascunde o vale înaltă, la 1400 m altitudine. Un căuş în palma unui Zeu. Spaţiu magic de siguranţă, greu accesibil, uşor de apărat, loc de refugiu în istoria versatilă a Macedoniei. Acolo este *CRUŞOVA*! La începutul secolului XIX localitate fără importanţă. În apogeu, la finele secolului XIX, oraş cu 30.000 locuitori ocupaţi cu manufacturi, comerţ şi meserii.

Este aşezarea în care oriunde s-ar afla privitorul are o vedere panoramică. Un codru secular de fagi îi încoronează limitele şi se întinde până în masivul învecinat de unde izvorăsc apele. O vedere amplă, aeriană, se deschide spre Câmpia Pelagoniei .

Oraşul este situat într-o regiune multi-etnică, în care neamurile se suprapun, fără să se amestece, ca lichidele cu densităţi diferite într-un pahar; atâta timp cât furtuna istoriei nu varsă paharul. Printre diferitele naţionalităţi – bulgari, albanezi, turci, sârbi etc. – se află şi *aromânii*, cu un destin evanescent, cu o existenţă ignorată de importantele tratate şi documente. Istoria a trecut pe lângă ei. Povestea *aromânilor* din Cruşova relatează succint drama aromânilor de pretutindeni.

Încerc să evoc, pe cât posibil, oameni, evenimente, mentalităţi, obiceiuri, pe fundalul unor procese istorice. Nu contrazic istoria aridă şi abstractă a documentelor, ci doar o sensibilizez, o detaliez şi uneori o corectez. Scriu din amintiri, din amintirea amintirilor. Perspectiva timpului selectează esenţialul.

Încerc un act pios, pentru un trecut uitat, pentru osemintele pierdute.

www.dacoromanica.ro

II. Marele exod

Aşezarea Aromânilor la sud-vest de lacul Ohrid, pe un platou la 1100 m altitudine, regiune marcată de oraşul Moscopole, se diferenţia printr-o prosperitate ieşită din comun. Transhumanţa oierilor, cărăvănăritul şi comerţul secondat de manufacturi erau activităţile care se condiţionau mutual. Coborâţi treptat din nord, din spaţiul carpato-danubian, împinşi de marea migraţiune slavă, creştini de la bun început, vorbeau un idiom romanic, aşa cum s-ar fi vorbit limba română în trecutul insondabil. În prezent aromâna apare ca o fosilă vie.

Datorită mobilităţii care le asigura independenţa, aromânii erau priviţi de celelalte etnii, mai stabile, ca străini „peregrini". Din aceleaşi motive, aşezările lor stabile, trainic întemeiate, erau supuse în anumite împrejurări istorice unor distrugeri sistematice.

Oraşul Moscopole avea, din mărturiile orale şi din cercetarea ruinelor, 70 biserici, 12 primării, fântâni în fiecare cartier, o tipografie – singura în Peninsula Balcanică în secolul XVIII – o Academie, manufacturi şi depozite de mărfuri. Activităţile comerciale erau susţinute de meşteşugarii din localităţile satelit: Niculiţa, Nicea, Linotopea, Denisco, Opari, Birina, Fusea. Acolo se prelucra arama, argintul, oţelul, lemnul, lâna. Deşi în şcoli se preda în limba greacă, iar în biserici se oficia în greceşte, aromâna rămânea conservator limba de-casă. Se pare că predicile se ţineau în aromână. Socotelile meşterilor erau ţinute în aromână cu litere greceşti, după cum în Principate actele erau scrise în caractere slavone.

Principalele schimburi comerciale se axau pe două direcţii: Italia, cu precădere Veneţia, şi Europa Centrală.

Pentru înţelegerea evenimentelor care au condus la distrugerea oraşului Moscopole, amintesc contextul istoric al secolului XVIII:

- Pacea de la Karlowitz 1699. Otomanii sunt eliminaţi din Europa Centrală. Moment istoric care marchează începutul decăderii Imperiului Otoman.
- Trei războaie Ruso-Otomane, 1710-1711, 1735-1739, 1768-1774.
- Peloponezul este ocupat de Veneţia.

Ansamblul evenimentelor pun Imperiul Otoman în dificultate şi slăbirea autorităţii Înaltei Porţi în vestul Peninsulei Balcanice unde Ali Paşa de Tepeleni din Ianina obţine o largă autonomie.

Aromânii se bucurau sub turci de privilegii deosebite, guvernatorii considerându-i un element de echilibru şi bunăstare. Dar în condiţiile istorice din secolul XVIII se insinuează în administraţia otomană o neîncredere în comunităţile creştine cu relaţii comerciale în Europa. În această viziune erau proiectaţi mai cu seamă aromânii din regiunea Moscopolei, a căror excepţională stare economică alimenta sentimente de invidie şi neîncredere printre albanezii musulmani, a căror înapoiere şi sărăcie erau dominante atavice.

Dezinteresul albanezilor pentru activităţile creatoare, reflex al mentalităţii de musulmani privilegiaţi, precum şi adversitatea etnică şi religioasă, îi predispuneau la acte de banditism. Sub apăsarea sărăciei fudule, albanezii musulmani încep să jefuiască caravanele aromânilor care transportau mărfuri la Durazzo şi Avlona, porturi pe coasta orientală a Mării Adriatice. Bandele de jefuitori au acordul lui Ali Paşa din Ianina, albanez şi el, precum şi consensul „unui ochi închis" al otomanilor. Drumurile negustorilor devin nesigure.

Insecuritatea generează exodul aromânilor. Cei mai avuţi moscopoleni realizează situaţia precară, fără viitor, a comerţului cu Italia, în principal cu Veneţia. Situaţia politică se deteriorează rapid.

Pacea de la Karlowitz 1699, urmată de Comunicatul Aulic al Imperiului Austriac, crează condiţii excepţionale pentru comercianţii aromâni, care încă de la sfârşitul secolului XVII se refugiază cu mari averi în Europa Centrală. Se naşte astfel o nouă clasă nobiliară de comercianţi şi bancheri investită cu titluri de cavaleri şi baroni, dintre care amintesc: Sina, Dumba, Şaguna, Mocioni. Se poate afirma că aromânii au contribuit substanţial la renaşterea economică a Ungariei. Identitatea etnică a aromânilor,în scurgerea timpului, se pierdea prin asimilare. La a treia generaţie nu mai cunoşteau limba maternă. Totuşi se fac cunoscuţi aromâni învăţaţi cu profesii liberale dintre care amintesc: medicul Ion Nicolide de Pindo din Viena (1737-1828) şi Constantin Hagi Gheorghiu Gehani filozof şi matematician, mare călător prin Germania, Franţa, Anglia şi Italia.

O altă categorie a exodului au fost meseriaşii din localităţile învecinate Moscopolei care rezistă cu arma în mână pînă la marile distrugeri din 1767 şi 1788 când oraşul Moscopole este ars. Înaintea atacurilor frontale, aromânii din Niculiţa şi din alte comune se refugiază spre nord-est.

Este amintirea exodului, în plină iarnă, cu preoţii a şapte enorii, a familiei Messailă, transmisă oral din generaţie în generaţie. Aromânii din Niculiţa la care se alătură familii din alte comune, precum şi albanezi creştini, aleg ca loc de refugiu Cruşova. O vale înaltă, la 1400 m altitudine, într-un munte la nord-vest de Câmpia Pelagoniei, cât mai departe de bandele dezlănţuite ale schiperilor. Pentru oamenii fundamental liberi, înălţimea solitară era un simbol al independenţei.

Cruşova era proprietatea lui Kesim Bei, unde în două case mici locuiau clăcaşii bulgari. Firmanul de cumpărare este eliberat în 1842 pentru suma de 4000 piaştri aur, după lungi şi anevoioase procese la Constantinopol.

În amintirea exodului a rămas „vorba" transmisă până în ziua de azi „*Ianina hoară di furi*" – Ianina târg de hoţi – cu referire la Ali Paşa care a tolerat cumplitele distrugeri.

Ca epilog la dramaticele evenimente ale regiunii Moscopole se poate afirma:

> Albanezii musulmani nu s-au îmbogăţit din prădarea localităţilor moscopolene. Rămân aceeaşi oameni săraci şi orgolioşi.
>
> Aromânii rămaşi în aceste locuri supravieţuiesc din practicarea oieritului tradiţional, care le asigură o existenţă decentă.
>
> Exodul aromânilor din regiunea Moscopole mută spre est zona prosperităţii în oraşe şi târguri din Macedonia: Nevesca, Vlaho-Clisura, Molovişte, Cruşova, Prilep, Bitolia etc.
>
> Ali Paşa de Tepeleni guvernatorul din Ianina este revocat de Înalta Poartă şi eliminat în 1822 după doi ani de asediu.
>
> De remarcat că drama Moscopolei care a dislocat aproximativ 200 mii de oameni nu este atestată în documentele vremii.

Doar câţiva autori străini amintesc cumplitele evenimente:

Istoricul german JOHANN THUNMANN, *Untersuchungen über die Östlichen Europäische Völker*, Leipzig, 1774.

Colonelul englez WILLIAM MARTIN-LAKE, *Researches in Greece*, Londra, 1814; *Travels in Northern Greece*, Londra, 1835.

POUQUEVILLE FRANCOIS CHARLES HUGUES LAURENT, Consul al Franţei pe vremea lui Napoleon I la Curtea lui Ali-Paşa din Ianina, *Voyage dans la Grèce*, 1820 şi 1826.

ESPRIT-MARIE COUSINERY, numismat şi arheolog, consul al Franţei la Salonic înaintea Revoluţiei Franceze şi în timpul Restauraţiei, *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831.

Armatori români din Perivoli 1901. Imagine după Fraţii Manakia.

Aşa ar fi arătat, probabil, apărătorii oraşului Moscopole cu o sută de ani în urmă.

III. Destin

În „marea trecere” apare obsesiv raportul: existenţă-nonexistenţă; viaţă-moarte; a fi-a nu fi… Atâtea numiri pentru acelaşi curs fatal.

Ne luptăm, ne amăgim, pentru învingerea NEANTULUI, a uitării depline, prin procreaţie, creaţie, credinţă într-o viaţă viitoare.

La etnii confruntarea cu nonexistenţa apare mai complexă şi se conturează în noţiuni ca: religie; limbă; teritoriu; endogamie.

Cunoscând destinul evanescent al aromânilor fac o comparaţie, pentru a explica procesul de restrângere, cu o etnie recunoscută pentru calitatea miraculoasă de supravieţuire cu care aromânii au unele asemănări de soartă. Aceştia sunt evreii, singurul popor din antichitate care în scurgerea inexorabilă a timpului, prin adaptări succesive, au rămas aceiaşi.

Ambele etnii sunt la origine neamuri de păstori, care prin mobilitate şi-au salvat independenţa. Vechiul Testament ne informează pe larg despre peregrinările evreilor. Cronicarul bizantin Kedrenos, în secolul X, aminteşte de români ca „vlahi călători”.

Atât evreii, cât şi aromânii au avut în decursul istoriei un „Ierusalim distrus”; la evrei de către romanii lui Titus, la aromâni oraşul Moscopole, de către albanezii lui Ali-Paşa de Tepeleni. Evident, evenimentele diferă ca perioadă istorică şi amploare, dar urmările sunt aceleaşi: exodul elitelor într-o nesfârşită peregrinare, oscilând după împrejurări între stările de etnie, popor sau naţiune. Peregrinările au anumite asemănări: poliglotismul; activităţile principale: comerţul şi finanţele; uşurinţa cu care străbat naţiunile adaptându-se mereu noilor condiţii. Dar deosebirile apar chiar în ansamblul asemănărilor. În timp ce aromânii tind să se asimileze, având aceeaşi religie cu popoarele conlocuitoare, evreii cu o religie diferită rămân solitari.

Atât evreii cât şi aromânii constituie un ferment înnoitor în mijlocul popoarelor în care se stabilesc, cu deosebire că aromânii influenţează calitativ prin asimilare, pe când evreii prin idei inovatoare, revoluţionare. Fapt care explică o anumită intoleranţă a societăţilor străbătute. Aromânii nu prea sunt iubiţi de popoarele balcanice, în pofida calităţilor sau poate tocmai de aceea.

Identitatea celor două etnii se defineşte deosebit: la evrei prin religie

şi printr-un tip fizic şi moral perpetuat în timp prin endogamie; la aromâni prin limba maternă şi printr-un anumit tip latin fizic şi moral rezultat tot prin endogamie.

În încheiere amintesc de rabinul Beniamin din Tudela-Spania care la începutul secolului XII călătoreşte să viziteze comunităţile evreieşti din Europa şi Orientul Apropiat. Trecând prin Grecia vorbeşte de „vlahi" care ocupă munţii şi sunt independenţi. Mai spune, evident din auzite, că vlahii sunt de neam evreiesc şi că pe evrei îi cheamă fraţii lor. Afirmaţie neadevărată care arată o anumită intuiţie a rabinului referitor la asemănările de soartă dintre evrei şi aromâni.

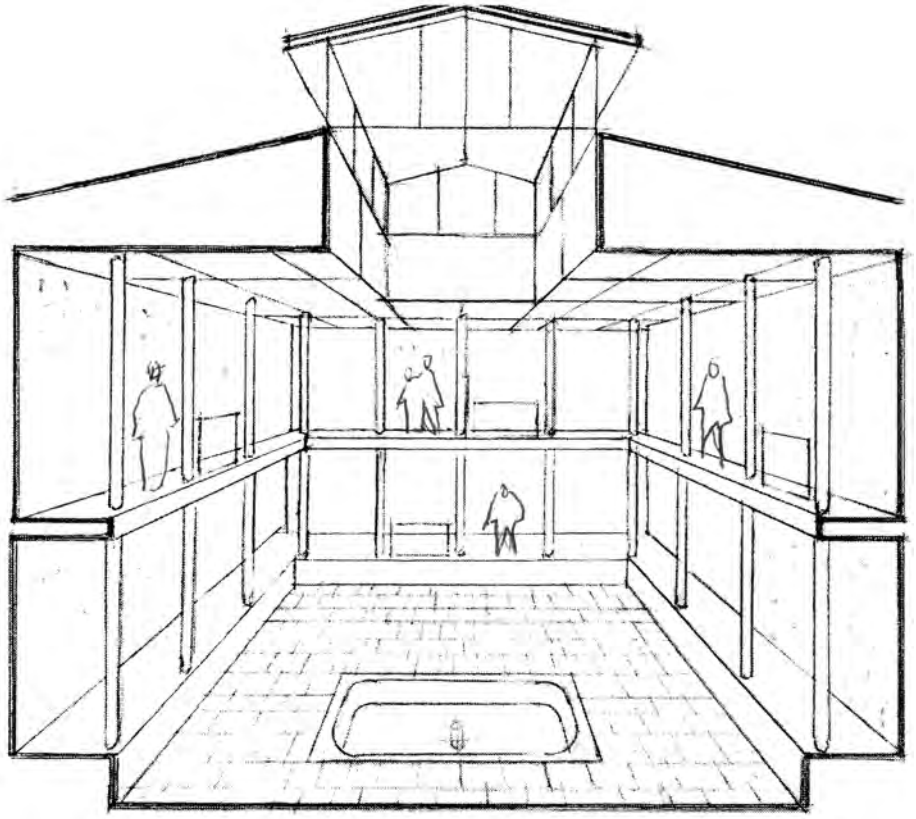

Reconstituirea casei Niciotta, perspectivă interioară.

Ruinele casei Niciotta 1911.

IV. Oameni şi Locuri

S-a generalizat părerea ca am fi formaţi din brazda care ne hrăneşte. Ideea este generată de condiţiile de viaţă din Evul Mediu şi se referă la comunităţile sedentare de agricultori. Pentru societăţile mobile, locul de origine este un spaţiu de refugiu şi siguranţă şi mai puţin necesar pentru asigurarea bunurilor necesare existenţei. În acest caz afinităţile şi legăturile între loc şi locuitor sunt mai complexe şi de altă natură.

Cruşova, oraş de munte la 1400 m altitudine, rămâne un exemplu pentru afinităţile ce se nasc între loc şi locuitor, în condiţiile unei societăţi în perpetuă mişcare şi devenire. Construit treptat, mahala după mahala în prima jumătate a secolului XIX, este un loc de refugiu după distrugerea oraşului Moscopole şi a comunelor satelit. Cruşova a păstrat caracterul de spaţiu magic de protecţie atâta timp cât evenimentele istorice l-au impus. Spaţiu caracterizat de istoricul francez Fernand Braudel „înălţimile un azil al libertăţii".

Apare evident că resursele mediului de munte nu puteau asigura bunăstarea unei societăţi în plină expansiune. Activităţile de comerţ şi meserii se orientau, cu precădere, în afara ariei de influenţă a oraşului. Un du-te vino, ca o respiraţie. Pe aceşti oameni întreprinzători îi întâlnim în cele mai neaşteptate depărtări. Cu timpul, Cruşova devine un loc de refugiu şi pentru alte etnii: bulgari şi albanezi creştini.

Nicolae Niciotta stătea mai tot timpul la Viena, de unde conducea o întreprindere comercială – schimb de produse între Orient şi Europa Centrală. Se îmbogăţeşte. Contribuie la ridicarea bisericii ortodoxe greceşti din Viena. În acea vreme, balcanicii cu rosturi în Europa Centrală, indiferent de etnie, pentru simplificare, erau numiţi greci.

Familia Niciotta locuia confortabil la Cruşova într-o casă cu 64 încăperi. A lucra, a face comerţ, departe de familie, apare ca un mod de existenţă modern, dinamic. La aromâni, în călătoriile de afaceri, se adăuga o reminiscenţă atavică: localităţile din munţi, unde locuiau familiile, le asigura o independenţă a înălţimilor, o autarhie spirituală şi o identitate inconfundabilă.

Maria Papatheodossi, n. Niciotta, mamă a 4 copii la Skopje. În medalion la 16 ani.

Fania Gudu, n. Niciotta, soră cu Maria.

Descrierea casei Niciotta arată nivelul de viaţă al familiilor înstărite din Cruşova. Planul se înscrie într-un pătrat. Camerele repartizate la parter, etaj şi parţial la demisol se înşiră, comunicând prin galerii deschise de circulaţie, în jurul unei curţi interioare „paţio", în care se intră printr-o poartă mare în două canate, din lemn de stejar, armată metalic. Adevărată poartă de cetate. Precipitaţiile abundente, atât vara cât şi iarna, impun acoperirea curţii şi prevederea unui lanternou central pentru lumină şi ventilaţie. Constructorii sunt „miaţii" care vorbesc o limbă slavă. După I. Neniţescu ar fi „fârşeroţi" slavizaţi din vremuri îndepărtate. Oricare ar fi origina lor un fapt este evident: nu erau simpli meşteri ci aveau „o concepţie arhitecturală" cum ne-am exprima în prezent. Acest tip de locuinţă se generalizează, cam la jumătatea secolului XIX, la familiile avute din Cruşova. Avem exemplul casei Cornetti, care există şi astăzi, construită conform aceleaşi concepţii, dar la o scară mai redusă. În esenţă este un plan mediteranean adaptat climei septentrionale. La casa Niciotta apa era adusă din munţi printr-un canal subteran şi deversa în curtea interioară într-o fântână arteziană cu un bazin de captare. Pentru apele uzate aveau canalizare care se chema „*ghirizu*". De unde în aromână vorba de ocară „*ahundosu ca vărnu ghirizu*" – profund ca un canal – despre o persoană superficială dar cu pretenţii.

De remarcat că soluţia cu un „paţio" acoperit şi prevăzut cu lanternou pentru lumină şi ventilaţie se aplică în prezent în ţările nordice – Suedia, Norvegia – cu materiale şi sisteme constructive actuale, precum cupolete traslucide din material plastic etc. Astfel se poate afirma că meşterii cruşoveni au conceput adaptarea planului mediteranean cu „paţio" la climatul septentrional „avant la lettre".

Familia Niciotta era compusă din Nicolae căsătorit cu Lencea născută Perin din Ianina, Hanciu şi Dinciu fraţi împreună cu familiile lor şi o soră Elena, căsătorită Boşniacu. Cu toţii locuiau în casa descrisă. Nicolae a avut patru fete: Fania, Caliopi, Maria şi Domnica. Mai apare şi o fetiţă adoptată, Neana, prunc găsit. Nu s-a cunoscut origina fetei. De amintit înclinarea familiei Niciotta şi a urmaşilor către acte de binefacere. Neana nu s-a căsătorit şi devine omul de încredere al familiei. În vremurile de prosperitate, cu ocazia sărbătorilor, Neana primea daruri în galbeni. Nu cheltuia şi-i strângea pentru vremuri grele, vremuri care au şi sosit. Nicolae Niciotta pierde averea la jocul de bursă din Viena. Casa este distrusă de tunurile armatei otomane în revoluţia din 1903. Nicolae moare amărât şi sărăcit. Fetele sunt măritate cu zestrea asigurată din economiile Neanei: Fania cu doctorul Gudu, Caliopi cu un bărbat al cărui nume nu este amintit, Maria cu Theodor Papatheodossi iar Domnica cu Şcaperda. Soţii fetelor Niciotta au fost cruşoveni şi aromâni. Căsătoriile domnişoarelor Niciotta

cu oameni înstăriţi şi reprezentanţi de vază ai societăţii cruşovene nu s-a datorat zestrei ci numelui. Nicolae Niciotta iniţiase, prin avere şi ţinută, modelul unei „aristrocraţii," cam de felul aristocraţiilor urban-comerciale din renaşterea italiană.

Baba Neana, cum i se spunea la bătrâneţe, cu o sănătate de invidiat, a murit la peste o sută de ani. Pe patul de moarte, întrebată de fetele Niciotta „*baba Neana ţi achicăsişi di aistă lungă bană*? – baba Neana ce ai înţeles din această lungă viaţă? – „*featelea meale, piună poartă intrai pi alantă işii*" – fetele mele, printr-o poartă am intrat prin cealaltă am ieşit. Cu moartea acestui personaj legendar, crepuscul de poveste orientală, se încheie teoretic o perioadă în istoria oraşului Cruşova. În a doua jumătate a secolului XIX, datorită schimbărilor politico-economice, oraşul îşi pierde caracterul defensiv şi rămâne un important centru comercial şi manufacturier.

În timpul prosperităţii familiei Niciotta nu se înfiinţaseră şcolile în limba română. Se învăţa la şcolile greceşti. De altfel singura opţiune pentru o societate creştină evoluată. Cruşovenii, într-o regiune multi- etnică, erau poligloţi. Vorbeau greaca, limba comercială în Balcani, turca ca cetăţeni otomani, limbile slave sârba şi bulgara şi mai rar albaneza. Pentru Europa Centrală, unde aveau importante legături comerciale, se utiliza limba germană. In familie se vorbea conservator numai aromâna. Istoricul şi lingvistul Valeriu Papahagi spunea de Fania Gudu că vorbea o aromână de o rară frumuseţe, „nu mă interesa ce spunea, ci cum spunea" sunt vorbele lui. O limbă care astăzi, probabil, nu se mai aude. Dar Fania îşi ţinea corespondenţa în greceşte.

Familia Niciotta se stinge pe linie masculină. Fania şi Caliopi, fără copii, rămân văduve de tinere. Nu se recăsătoresc şi se mută la Skopje la sora lor, Maria, căsătorită cu Teodor Papatheodossi. Deasemeni, a patra soră, Domnica se mută cu soţul ei Şcaperda tot la Skopje. Este perioada în care mai multe familii părăsesc Cruşova pentru localităţi unde se puteau întreprinde afaceri şi face comerţ în mai bune condiţii. Vorba lui Teodor Papatheodossi „*la Cruşova cheţări cîte-s vrei*" – la Cruşova pietre câte vrei.

Familia Petraşincu în exodul din zona oraşului Moscopole se chema Messailă şi se trăgea din comuna Niculiţa, localitate de meseriaşi. În aromână, cuvântul „meseriaş" se traduce prin „*mastur*" , cu înţeles superior de „artist" în semnificaţia actuală, adică creatori de obiecte armonioase de cult sau de uz curent. Se confecţionau şi arme de tipul armelor de foc care se încărcau pe gură, aprinderea fiind cu cremene, cu care s-a asigurat retragerea din zona distrusă de albanezii musulmani. Mai târziu, aceste arme erau date copiilor de anul nou, ca pocnitori, pentru alungarea celui vechi,

dar numai cu praf de puşcă, fără plumbi. Îndemânarea manuală şi înclinarea către „artă" s-a moştenit în familia Petraşincu pe parcursul generaţiilor.

Amintirile, în amănunt, încep pe la jumătatea secolului XIX de la fraţii Nicolae şi Ion Petraşincu. Nicolae călătoreşte în Principatele Române. Ajuns la Iaşi, bate o icoană a Maicii Domnului în aramă, icoană care s-ar afla în arhiva bisericii Trei-Ierarhi.

Legătura cu Principatele Române înlesneşte înţelegerea că aromânii sunt din aceeaşi etnie cu românii. Este perioada în care începe procesul de afirmare naţională a aromânilor. Amintesc de iniţiatorii acestei acţiuni: călugărul Averchie născut Atanasie Iaciu Buda la Casandra; Dimitrie Cozacovici din Aminciu, care în 1860 organizează primul Comitet Macedoromân în Bucureşti şi este membru fondator al Academiei Române; Dimitrie Atanasescu din Târnovo, pe care Domnitorul Cuza îl ajută personal să deschidă o şcoală românească în comuna natală. Iniţiatorii procesului de înfiinţare a şcolilor române aveau în Principate sprijin şi relaţii cu personalităţi ca: Magheru, Rosetti, Bolliac, Bolintineanu, Vasile Alecsandri, V.A. Urechia…

Familia Petraşincu susţine, de la bun început, deschiderea de şcoli româneşti în Macedonia. Nicolae, la întoarcere, trecând prin Ialomiţa, cumpără o cireadă de boi uriaşi, cu coarne mari, o rasă dispărută, pe care o vinde bine în sud. La meserie se adăugau întotdeauna practicile comerciale. La Cruşova, pe lângă cadourile aduse familiei, surpriză! prezintă şi o moldoveancă care „*scie multu ghine să speale cămeşi*" – ştie foarte bine să spele cămăşi – Soţia şi suratele n-au acceptat nici povestea cu „cămăşile" nici şederea moldovencei în casă. Din lipsă de amănunte, în această întâmplare, fiecare poate să creadă ce doreşte. Nicolae Petraşincu, bărbat darnic, a înzestrat-o şi i-a dat bani să se întoarcă în Moldova. Era un om cu mentalitate modernă; printre primii care lasă portul tradiţional şi îmbracă costumul european. Vecinii îl luau în derâdere „*inşi Petraşincu tu zmeane*" – a ieşit Petraşincu în izmene – referitor la pantaloni consideraţi izmene. Are doi băieţi, Nicolae şi Pitu, care se orientează către o meserie de vârf în vremea aceea, ceasornicăria, învăţată de la un meşter neamţ. Cu timpul deschid trei ateliere: la Cruşova, la Salonic şi la Viena. Fraţii lucrau cu schimbul, un an la Cruşova, un an la Salonic. Astfel, pe parcursul unui an, unul din fraţi locuia la Cruşova împreună cu familiile. Atelierul din Viena era gestionat de un angajat sau un partener.

Fraţii Petraşincu locuiau în case gospodăreşti, cu parter, demisol, plus unu sau două etaje. Locuinţele nu mai aveau aspectul de case fortificate. Planul era compus dintr-un hol central cu o scară liberă şi camere colaterale.

Casa Pitu Petraşincu.

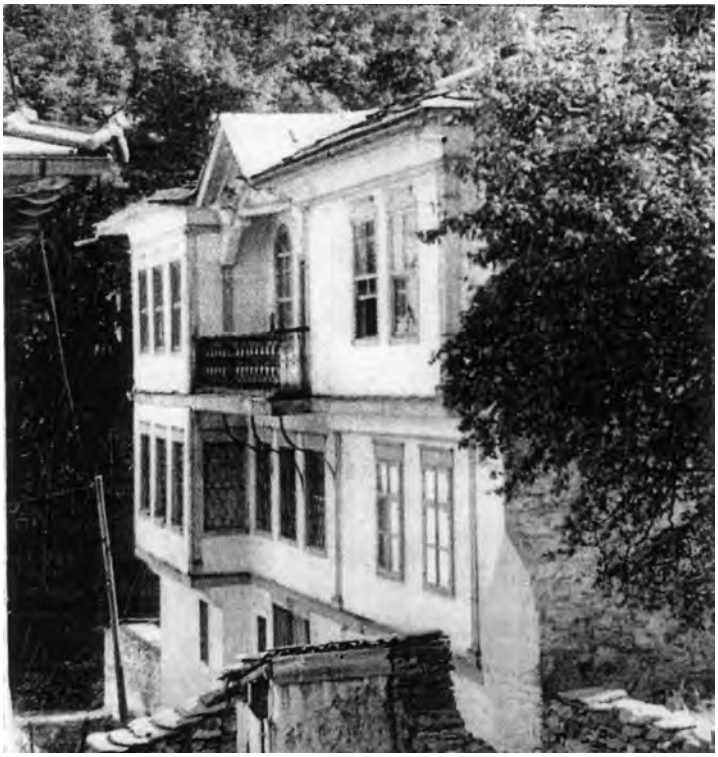

Casa Telescu.

Casa Nicolae Petraşincu.

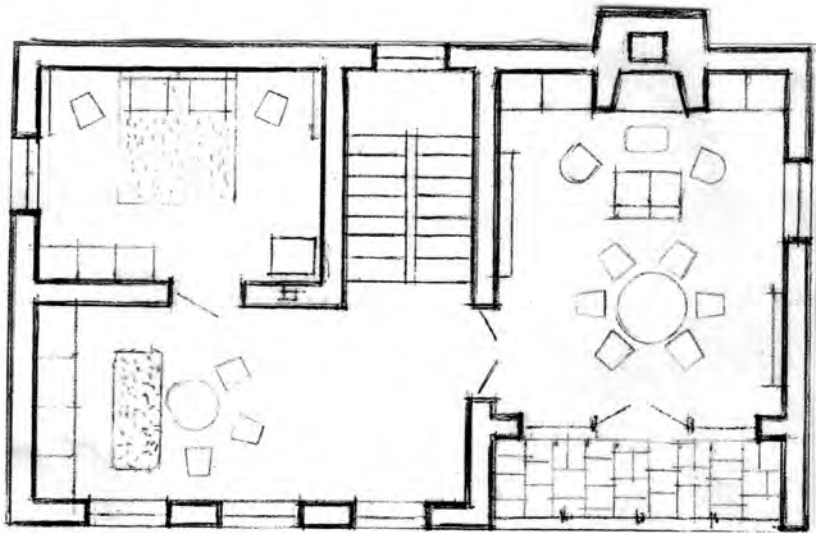

Prototip etaj principal.

Casa Pitu Petraşincu.

Pitu Petraşincu cu fiul.

Locuinţele erau construite tot de faimoşii meşteri „miaţi”care îşi adaptaseră „arhitectura” la noile condiţii de viaţă.

Călătoriile şi deplasările impuse de meserii şi afaceri, nu micşorau ataşamentul cruşovenilor de locul natal. O întâmplare care subliniază acest ataşament. Negustori greci din Salonic plănuiau deschiderea unui „magazin universal”, noutate în Balcani la sfârşitul secolului XIX. Îl invită pe Nicolae Petraşincu, cunoscut ceasornicar şi om de afaceri, să participe ca partener la investiţie, cu fonduri şi idei, responsabil cu standul de ceasornicărie şi podoabe. Iniţial este tentat de afacere; se întrevedea un câştig important. Urma să semneze contractul. Le comunică asociaţiilor, spre surprinderea acestora, că doreşte să mai reflecteze o noapte. În ziua următoare declară că s-a răzgândit şi că renunţă la parteneriat. Negustorii greci sunt uluiţi şi dezamăgiţi şi cer explicaţii care nu întârzie „să-mi las viaţa liniştită şi aerul curat de la Cruşova pentru băltoaca de la Salonic!” Participarea, ca partener, la funcţionarea „magazinului universal” impunea prezenţa continuă la Salonic. Ar fi trebuit să se mute cu întreaga familie. Însemna o rupere totală de Cruşova. Comercianţii greci, limitaţi în mentalitatea îngustă a oamenilor de afaceri, nu au înţeles niciodată argumentele renunţării.

Existenţa la Cruşova, la 1400 m altitudine, avea şi anumite riscuri. Viaţa sedentară de ceasornicar cerea o alternativă. Cuşlu al Petraşincu, cum i se mai spunea, pentru mişcare în aer liber, se apucă de vânătoare. Pădurile care împresurau oraşul, erau ca o chemare „*tu curie*” – în codru. Cu puşca în mână şi căţelul alături străbătea distanţe mari, departe de oraş. Evadarea în natură avea anumite riscuri. Albanezii musulmani, din satul Aldanţi, care fuseseră pe vremuri spaima regiunii, practicau încă activitatea de pradători. Cuşlu al Petraşincu se întâlneşte, în plină pădure, cu doi aldanţi înarmaţi până-n dinţi. Se cunoşteau! Apropiindu-se, cu voce mieroasă „*ţi faţi kir Petraşincu, ghine, sănătosu?*” – ce mai faci domnule Petraşincu, bine, sănătos? – Intenţionau să-l dezarmeze, să-l prade şi apoi… Dar Cuşlu le cunoştea intenţiile; se dă după un arbore, întinde arma şi îi somează „*cari s-aproache le tragu*” – cine se aproprie trag – şi urmează un foc de avertisment. Albanezii, văzând că Petraşicu este hotărât, pleacă bombănind. În tot acest timp, căţelul stătuse lipit de piciorul stăpânului. Secvenţă de sfârşit al unui vechi conflict cu albanezii musulmani.

Cuşlu al Petraşincu căsătorit cu frumoasa Polixenia, născută Peţi, are cinci copii: două fete Magdalena şi Zoiţa şi trei băieţi Vanghele, Anton şi Sterie. Şef al comunităţii naţionaliste din Cruşova, Petraşincu se bucura de prestigiu. Deşi meseriaş şi autodidact, îşi mărită fetele cu intelectuali de vază. Pe Magdalena o căsătoreşte cu Nicolae A. Papahagi din Avdela, om de o vastă cultură, absolvent al şcolilor catolice franceze din Macedonia,

Logodna lui Nicolae Petraşincu cu Polixenia Peţi.
Bătrânul Peţi, tatăl logodnicei. Bitolia, 1869.

directorul Internatului Român din Constantinopol. Pe Zoiţa o mărită cu Constantin Metta din Molovişte, avocat în Bitolia – urmase dreptul la Constantinopol – şi profesor de limba turcă la Liceul Român. De amintit, în Macedonia, sub dominaţie otomană, în şcoli erau impuse ore de limbă turcă. În această conjunctură, Constantin îl lasă corigent la limba turcă pe tânărul său cumnat Sterie, elev la liceu. După spusele lui „*ici ţiva nu scia*" – nu ştia absolut nimic.

Ion Petraşincu, negustor cuprins, avea o vorbă „*măşcătură mare s-badzi în gură, sboru mare s-nu greşci*" – „bucată mare să bagi în gură, vorbă mare să nu grăieşti". Pentru un comerciant un adevărat program: oportunitate, discreţie, prudenţă. Se căsătoreşte cu Zaha şi are mai multe fete, dintre care: Chiraţa căsătorită cu Nicolae Cornetti şi Pandora căsătorită cu Gheorghe Papahagi, frate cu Nicolae Papahagi care o ţinea de soţie pe Magdalena Petraşincu. În Macedonia, familiile aromâne cu un statut social ridicat se înrudeau deseori. Avem familiile înrudite: Niciotta, Cornetti, Petraşincu, Papahagi, Papatheodossi, Şcaperda, Boşniacu, Peţi, Metta. Comunităţi restrânse care comunicau în baza originii şi limbii materne comune.

Majoritatea nativilor din generaţia anilor 1850-1860 nu au părăsit Cruşova, indiferent de avatarurile istoriei. Cei care au plecat, mânaţi de soartă, păstrează amintirea locului de origină ca un reper existenţial; vor reveni în vizită, sau ocazional în refugiu. Pentru cei mai depărtaţi, subconştientul, care nu uită, face să apară, aleatoriu, gânduri şi imagini evocatoare.

Ion Petraşincu căsătorit cu Zaha, generează o altă ramură a familiei Petraşincu.

V. Conflicte Interetnice

Conflictele interetnice, o constantă politico-socială a Macedoniei, sunt activate în secolul XIX şi începutul lui XX de evenimente care au schimbat configuraţia politico-geografică a Balcanilor. Independenţa Greciei, a Serbiei şi autonomia Albaniei reduc dominaţia otomană la Macedonia, regiune multietnică în care conviețuiesc comunităţi cu limbi comune cu ale statelor învecinate: bulgari, greci, sârbi, albanezi. În această conjunctură, situaţia României se prezintă ca o excepţie: nu are frontieră cu Macedonia, iar numărul românilor este relativ redus în comparaţie cu celelalte etnii. Obiectivul politic al statelor având frontieră comună cu Macedonia este revendicarea, total sau parţial, a ansamblului geografic, în cazul înlăturării dominaţiei otomane. România pretinde pentru aromâni un scaun episcopal, şcoli în limba română şi reprezentanţi în consiliile administrative şi judiciare ale statului turc; deci înlesniri culturale, administrative şi bisericeşti, fără revendicări teritoriale.

Recunoaşterea oficială a românilor macedoneni ca populaţie distinctă în Imperiul Otoman, cu dreptul de a avea şcoli şi biserici în limba română, se face printr-un decret „iradea" al Sultanului, din 23 mai 1905. De fapt o confirmare a unei situaţii existente şi ca o revenire a ordinului Marelui Vizir Savfet Paşa din 12 septembrie 1878. Această „iradea" este concretizată printr-un regulament care prevede modul de alegere, prin vot, a unui număr de „efori" pentru administrarea şcolilor, bisericilor, precum şi altor aşezăminte.

În acest decor politic, aromânii naţionalişti apar ca aliaţi loiali ai administraţiei otomane. La Cruşova, autoritatea otomană era reprezentată de un jandarm şi un telegrafist. Prin anii 1890, un tânăr colonel participant la mişcarea Juno-Turcă, care urmărea democratizarea Imperiului Otoman, vine la Cruşova într-o inspecţie de rutină. Este oaspetele lui Nicolae Petraşincu, şeful comunităţii aromâne naţionaliste. Primit cu toată cinstea, rămâne în oraş câteva zile. Era toamnă târzie şi vremea în munţi se răcorise. Seara, în faţa vetrei, la o cafea şi o ţigară, se schimbă păreri, impresii. Conversaţia se ţine în limba turcă:

Turcul „de ce voi, românii, sunteţi aliaţii noştri, spre deosebire de celelalte etnii care ne urăsc?"

Familia Petraşincu – 1879. Sus stânga-dreapta: Fratele Polixeniei, Magdalena. Jos stânga-dreapta: Polixenia, Zoiţa, Nicolae, Vanghele, Anton.

Cuşlu îi răspunde printr-o metaforă „noi românii suntem ca bobul de grâu între două pietre de moară; frânghia care ţine pietrele de moară să nu se rotească sunteţi voi turcii; când frânghia va fi tăiată noi vom fi zdrobiţi”. O premoniţie care în urma războaielor balcanice s-a adeverit. Macedonia este dezmembrată şi împărţită între Grecia, Bulgaria şi Serbia. Fără excepţie, noii stăpâni ai Macedoniei au încercat să falsifice identitatea aromânilor. Doreau, în zonele dominate, realizarea unităţii etnice, practic imposibil de realizat în Macedonia multietnică. Aromânii urmau să se transforme în bulgari, greci sau sârbi. În comparaţie cu atitudinea şovină, intolerantă, a noilor ocupanţi, care se asociază cu o slăbiciune structurală, statul modern turc apare cu o clară opţiune liberală.

La plecare, colonelul primeşte în dar „*una tâmbare*”, o pelerină cu glugă, din păr de capră, impermeabilă, de tipul celor vândute în trecut marinarilor veneţieni. Dotare necesară într-o regiune muntoasă unde vremea se stricase de tot. Turcul venise de pe Bosfor îmbrăcat cam subţirel. Colonelul impresionat de personalitatea lui Petraşincu s-a interesat ulterior de studiile ceasornicarului. N-a găsit nici-un indiciu. Cuşlu al Petraşincu a fost un autodidact.

Lumea este mică şi destinul ne rezervă surprize. Reîntâlnirea cu personajele amintite se va face în împrejurări dramatice.

La sfârşitul secolului XIX se fac simţite evenimentele premergătoare războaielor balcanice. Primii care încep acţiunile teroriste sunt bulgarii, constituiţi în zisele „comitete naţionaliste”, de unde cuvântul „comitagii” dat de autorităţile turceşti. Pentru atragerea atenţiei puterilor europene, comitagiii întreprind acte reprobabile:

- răpirea misionarei engleze Miss Stone şi deţinerea ei ca ostatică în munţi, eliberată doar după obţinerea unei importante sume de bani;
- dinamitarea navei de mare tonaj Quadal-Quivir sub pavilion francez, abia acostată în portul Salonic, care provoacă numeroase victime, mai toţi străini;
- aruncarea în aer a Băncii Otomane din Salonic, cu capital majoritar anglo-francez.

Dar acţiunea cea mai importantă este răscoala macedo-bulgară din iulie 1903. Scânteia care aprinde revolta este provocată de o diversiune a bulgarilor din Bitolia care răspândesc zvonul că o bandă de comitagii ar fi omorât câţiva ofiţeri turci într-un sat din apropiere. Populaţia musulmană fanatizată se dedă la excese, omorând vreo şaptezeci de bulgari, victime nevinovate. Situaţia devine explozivă! Sub conducerea Comitetului Suprem din Sofia, bulgarii macedoneni se înarmează cu tot felul de arme, ucigând

orice musulman, indiferent de vârstă sau sex. Reprimarea armată este la fel de dură. Un regiment de vânători de munte turc, secondat de „başibuzuci", armată neregulată formată din albanezi musulmani, amatori de conflicte şi situaţii tulburi care să le înlesnească jafurile, urmăresc grupul răsculaţilor care se refugiază la Cruşova, pe care o stăpânesc câteva zile. În amalgamul conflictului, greu se putea face deosebirea între aliaţi şi adversari. Turcii pun tunurile pe oraş şi dau drumul bandelor de başibuzuci care jefuiesc, ard, omoară. Cartierul central bogat al aromânilor este distrus mai mult de o treime.

Familia Petraşincu este ameninţată atât de bandele de başibuzuci cât şi de răsculaţii bulgari, cu o puternică comunitate în oraş, care cunoşteau apropierea lui Nicolae Petraşincu de administraţia otomană. Fiul mai mare, Vanghele, caută cu disperare comandamentul turc. Îl descoperă „*tu curie*" – în codru – înălţimea împădurită a oraşului. Acolo surpriză! Comandantul regimentului turc nu este altul decât colonelul găzduit cu ani în urmă în casa Petraşincu. Recunoaşterea făcută, colonelul are un gest de regret şi neputinţă. Dă totuşi un ordin şi doi soldaţi cu baioneta la armă îl însoţesc pe Vanghele să facă de gardă la casa Petraşincu. Casă mare, cu demisol parter şi etaj, are o curte împrejmuită cu un gard înalt de piatră. Spaţiu protejat! Vecinii, cu tot ce au mai de preţ, se înghesuie în casă şi în curte. Starea critică poate dura, iar zecile de oameni adăpostiţi trebuie hrăniţi. Brânză la discreţie, pâine mai puţin; brutarul albanez din cartier îşi încetase producţia. Profesorul şcolii române are o idee salvatoare „am să vă fac o mămăligă ca în Ţară". Un ceaun mare în mijlocul curţii peste un foc zdravăn şi mămăliga potoleşte foamea refugiaţilor. Dar bărbaţii au nevoie de tutun. În apropiere se găsea un depozit. Mezinul familiei, Sterie, neastâmpărat, sare gardul, aleargă peste cadavre, apucă un sac de tutun şi-l aduce acasă.

După un timp, violenţele scad în intensitate şi oamenii pleacă la casele lor să-şi numere pagubele.

Până în toamnă, grupurile de insurgenţi sunt lichidate.

Răscoala bulgară are rezonanţă în Europa. Victimele nevinovate ale revoluţiei, precum şi uciderea consulului rus din Bitolia, Rostkorski, de către un jandarm turc, implică marile puteri ale Europei în problemele Macedoniei. Cele mai interesate sunt Rusia şi Austro-Ungaria, care propun detaşarea Macedoniei de Imperiul Otoman. Prin acordul de la Murgsteg se ajunge la un compromis. Se stabilesc teritoriile unde să se aplice reformele care definesc şi viitoarele frontiere ale Macedoniei. Se hotărăşte numirea a doi agenţi civili, pe lângă inspectorul turc generalul Hilmi Paşa, precum şi înfiinţarea unei jandarmerii internaţionale. Teritoriul Macedoniei este

împărţit în cinci sectoare, atribuite celor cinci mari puteri: Bitolia – Italiei, Salonic – Rusiei, Skoplia – Austro-Ungariei, Seres – Franţei, Drama – Angliei. De remarcat că ofiţerii străini sunt consideraţi funcţionari ai statului turc. Agenţii civili, pentru controlul financiar al sectoarelor, îşi ataşează câte un funcţionar care să cunoască limbile locale. Gires, reprezentantul Rusiei, fost consul la Iaşi, se adresează consulatului român pentru recomandarea unui consilier. În această funcţie este numit Nicolae Batzaria, aromân din Cruşova, profesor în disponibilitate.

Până la sfârşitul anului 1903 sistemul începe să funcţioneze. În încheiere se poate remarca: în istoria versatilă a Macedoniei conflictele etnice sunt o constantă; intervenţiile externe pentru atenuarea dezordinii şi asigurarea iluzorie a păcii, indiferent de perioadă, se aseamănă.

Bandele grecilor îşi fac apariţia, iar mai târziu cele sârbeşti, având ca obiectiv declarat combaterea comitagiilor. La început se bucură de oarecare bunăvoinţă din partea autorităţilor otomane, care îi consideră un auxiliar al forţelor armate. Dar scopul lor final este altul. În perspectiva dezmembrării Macedoniei şi retragerii autorităţii otomane, atât grecii cât şi sârbii caută să-şi asigure elementul etnic, argument principal al solicitărilor teritoriale. În nordul Macedoniei, sârbii au un element etnic redus, dar grecii nu dispun de niciunul. Singurii care ar fi putut înlocui această lipsă erau aromânii de cultură greacă. Învăţau la şcoli greceşti, mergeau la biserica greacă, iar interesele lor comerciale erau predominant în Grecia. Aceşti oameni bogaţi, care în familie vorbeau numai aromâna, se numeau grecomani. Aderenţi la cauza greacă erau mai fanatici decât greci.

Deşteptarea naţională a românilor macedoneni, cu promovarea învăţământului în limba română, complica obiectivul grecilor până a-l face imposibil de realizat. Solicitarea unui episcopat român agravează şi mai mult conflictul. Refuzul Patriarhiei din Constantinopol de acceptare a slujbelor în limba română agravează situaţia. În lipsă altor argumente, autorităţile greceşti trec la terorism.

Trei comunităţi aromâne din Cruşova, Castoria şi Hrupişte decid să treacă sub autoritatea Exarhului bulgar dispus să le recunoască cererile. Astfel, la Cruşova au existat două biserici: una în care se ţinea slujba în limba greacă şi alta în limba română. De remarcat, deschiderea bisericii române din Cruşova are loc înainte ca aromânii să fie recunoscuţi oficial ca etnie distinctă de autoritatea otomană, datorită lui Cola Merla şi părintelui Nicolae Cornetescu care obţin „firmanul”. Înfiinţarea episcopatului român nu a avut loc, datorită opoziţiei ferme a mitropoliţilor greci care îşi vedeau ameninţată autoritatea. Mitropolitul Ioachimos, de tristă amintire, timp de

Biserica română din Cruşova, în prezent muzeu.

Şcoala Centrală Română de băieţi din Cruşova.

trei ani cât a slujit în Bitolia a dus o propagandă susţinută contra aromânilor naţionalişti; este autorul moral al crimelor comise de antarţii greci şi de coaliţii lor.

Antarţii greci îşi formau bandele, cu învoirea autorităţilor, pe teritoriul grec, după care treceau în Macedonia. Este cunoscută banda condusă de Paul Melas, fiul primarului din Atena, care atacă comuna Zagorniciani şi măcelăreşte vreo şaptezeci de oameni. La primul contact cu armata turcă Melas este omorât. Timp de patru ani, până în 1908, continuă jafurile şi omorurile pe tot cuprinsul Macedoniei.

Teroarea antarţilor se manifesta prin somaţii adresate preoţilor şi profesorilor, ameninţaţi cu moartea dacă nu ard cărţile şcolare şi de cult în limba română, înlocuindu-le cu cele în limba greacă. Aromânii erau numiţi trădători şi li se amintea, în mod pervers, că sunt elino-vlahi şi că nu există români. Costas Acritas şi Athalis Buias, doi comandanţi ai bandelor de antarţi, fac imprudenţa să trimită „în scris" la 4 mai 1905 către fruntaşii aromâni din Veria, Xirolivad şi Dolliani ameninţări cu moartea. Documente pentru eternitate privind practicile terorismului alimentat de şovinism şi intoleranţă.

Bandele de antarţi n-au ajuns până la Cruşova, dar acoliţii lor, dintre aromânii „grecomani" extremişti, îndoctrinaţi de propaganda grecească, se dedau la acte criminale. Se atentează la viaţa lui Nicolae Petraşincu, şeful aromânilor naţionalişti. Este iarnă, dimineaţa „*tu hârghie, cu noapte-n capu*" – în zori, cu noaptea-n cap. Cuşlu merge de-acasă la atelier. Asasinul trage de la o oarecare distanţă; glonţul trece prin paltonul aruncat pe umeri. Victima, act reflex, lasă să-i cadă paltonul şi se refugiază după un colţ. Vizibilitatea redusă, umbra paltonului căzut, înşală atentatorul. Crede că şi-a îndeplinit misiunea. Următorul atentat este mai bine pregătit. Este iarnă, noaptea. Criminalii se urcă pe acoperişul casei vecine, cu vizibilitate spre camera mare, unde Cuşlu, cu primul nepot în braţe, prunc, soarbe cafeaua în faţa vetrei aprinse. La Cruşova era o credinţă: hoţii ca să nu fie simţiţi, aruncă pe casă pământ luat de pe morminte. Ori asasinii erau înţeleşi cu vecinii, ori s-au suit fără să fie simţiţi, ori… nu vom şti niciodată. Trag simultan prin fereastră. Unul îl ţinteşte în piept; glonţul îi juleşte sânul. Celălalt îl ocheşte în cap dar nu-l atinge. În acel moment, Cuşlu ridică ceaşca de cafea şi glonţul îi străpunge palma. Hemoragie mare. Se dă alarma! Vanghele, fiul mai mare, iese afară trăgând focuri de revolver. Asasinii se pierd în noapte. Surprinzător, vom mai afla de ei. Victimei i se dau primele îngrijiri.

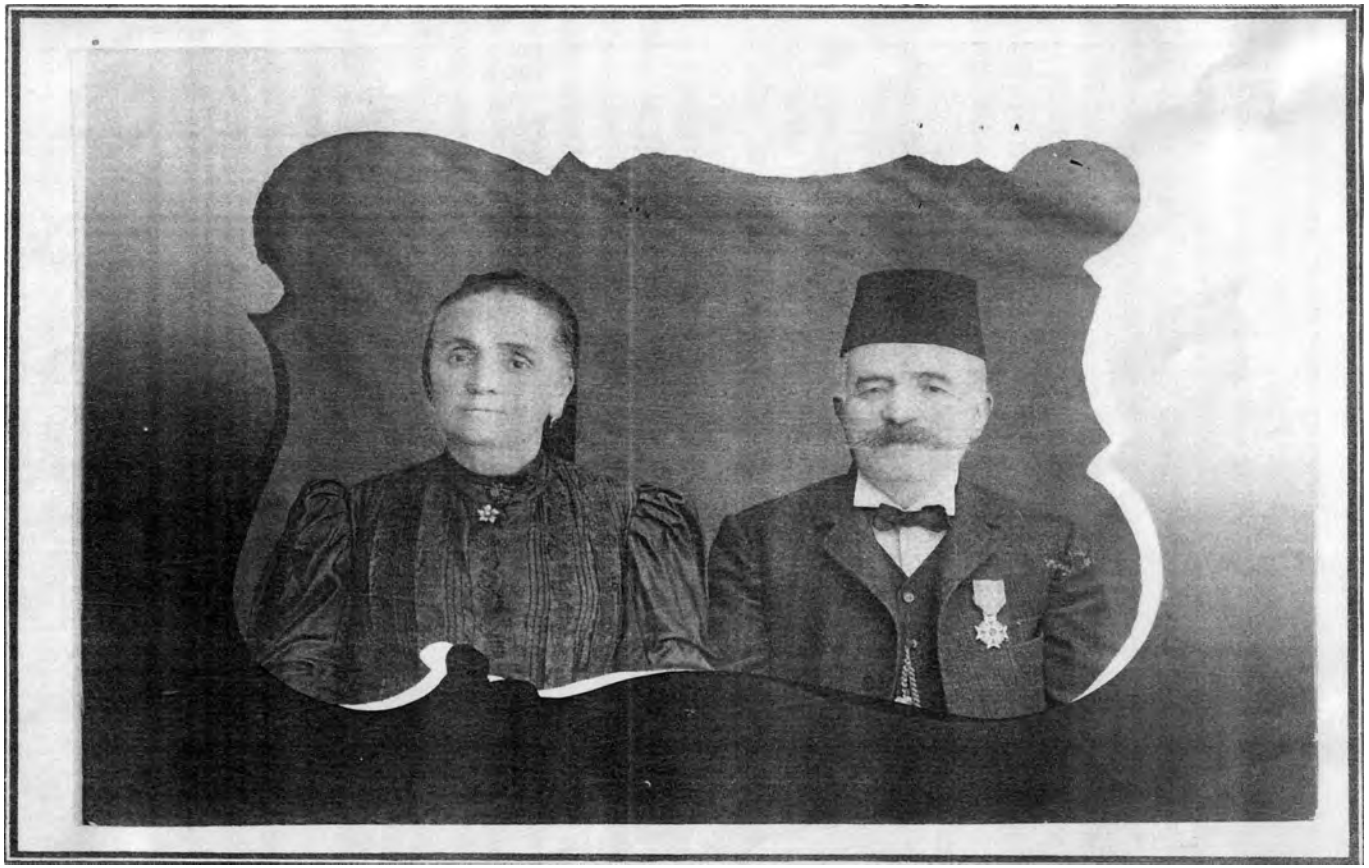

Polixenia şi Nicolae Petraşincu, decorat de statul român, cu Ordinul „La courone de la Roumanie” cu Gradul de Cavaler. Bucureşti – 1906.

A doua zi, dimineaţa, o mulţime aşteaptă veşti în faţa casei. Cei mai apropiaţi intră. Unul se apleacă la urechea rănitului şi-i şopteşte „*pi cai vrei să-ț vatămu*" – pe cine vrei să-ți omor. În mentalitatea vendetei este suprema fidelitate. Răspunsul nu întârzie „*ședzi tihnitu, noi nu lipseasce s-vătămămu*" – stai liniştit, noi nu trebuie să omorâm. Cuşlu-al-Petraşincu, bărbat înţelept, opreşte în faşă desfăşurarea vendetei, seria de răzbunări, care n-ar fi încetat nici până în prezent. Evenimentul îmi aminteşte de „fericirile" din evanghelia după Matei „fericiţi făcătorii de pace că fii lui Dumnezeu se vor chema". Existenţa este departe de ideal. Nicolae Petraşincu moare însingurat la 20 iulie 1911. Nu i se cunoaşte mormântul. În urma unor restructurări urbanistice vechiul cimitir fusese dezafectat. Încă o profanare de regimul comunist.

În acelaşi an după atentat, primăvara, de Sfintele Paşti, lume strânsă în faţa bisericii. Cuşlu-al-Petraşincu reabilitat, dar beteag de mâna dreaptă, schimbă urări de sănătate. Un cunoscut grecoman se apropie zâmbind şi îi spune „ştii? eu am tras în tine". Cinism total! Ticălos apărat de haosul politic din Macedonia.

În aceeaşi perioadă, Mihai Petraşincu, nepot de frate al lui Nicolae Petraşincu, fiul mai mare al lui Pitu Petraşincu, elev la liceul român din Bitolia, după vacanţa de vară, se întorcea la şcoală. După coborârea serpentinelor de la Cruşova, popas în câmpie, lângă comuna bulgară Crivogaşcani, pentru adăparea cailor şi dezmorţirea picioarelor. În acea vreme se călătorea cu un fel de diligenţă. Băiatul se dă la umbra unui pâlc de arbori unde dă peste Al. Coşca, aromân din comuna Gopeşi, înarmat până-n dinţi,care comanda o bandă de nouă oameni constituită în Bulgaria, contra antarţilor greci. „*ți fați Petrașincu, ljiu ti duți?*" – ce mai faci Petraşincu, unde te duci? – „*mi ducu la școală tu Bitule*" – mă duc la şcoală la Bitolia – „*cu cai esci tu faitone?*" – cu cine eşti în diligenţă? – Mihai face imprudenţa să-i numească pe tovarăşii de călătorie, printre care era şi grecomanul care atentase la viaţa lui Nicolae Petraşincu. Coşca se schimbă la faţă, pune mâna pe armă să-l execute. „*ah di cădu lu-aşciptamu!*" – ah de cînd îl aşteptam! – Mihai înţelege gravitatea situaţiei, îi cade în genunchi şi-l imploră să nu-l omoare. „*tine esci în afara legi, autoritățile va-s dzăcă ca mi mindui cu tine; nu potu cama s-njergu la școală, lipseasce s-mi-ascundu*" – Tu eşti în afara legii, autorităţile o să spună că m-am înţeles cu tine; nu mai pot să merg la şcoală, trebuie să mă ascund. Coşca, după primul impuls, înţelege rugămintea băiatului şi renunţă la execuţia ticălosului.

Mai târziu, Coşca cu banda lui sunt interceptaţi de o poteră şi nimiciţi. Era vremea când fiecare îşi făcea dreptate după bunul plac.

Eforii români la Cruşova – 1908.
Şezând stânga-dreapta: Pit Petraşincu, Gh. Baţa, Nicolae Petraşincu, Popa Sotir, Petru Baliu, Nachi Ţiriviri.
În picioare stânga-dreapta: Cavasul, Costică Telescu, Teohareanul, Cola Boiagi, Costu Berber, Nache Costardiniţa.

O metodă subversivă de unificare etnică, iluzorie, utilizată de sîrbi şi bulgari, era schimbarea numelui. După primul război mondial se definesc frontierele Jugoslaviei sub autoritatea centralistă a regelui Alexandru I. Nordul Macedoniei, având capitala Skopje pe râul Vardar, fost Axius roman, făcea parte, ca regiune distinctă, din Regatul Jugoslaviei.

Recepţie mare la Cercul Militar din Skopje, în onoarea Regelui, care vizita regiunile componente ale Regatului. Pe lângă oficialităţi sunt invitaţi şi locuitorii de vază ai oraşului, printre care şi Teodor Papatheodossi, cruşovean la origine, care împreună cu fratele Toma deţineau monopolul comerţului cu metal. Regele, perfect informat, se întreţine cu toţi invitaţii. Ajungând la Teodor îl întreabă „câţi români sunteţi?" Papatheodossi cunoscând procentul redus răspunde „împreună românii din Timoc cinci sute de mii „ Regele zâmbind subţire prin ochelarii pince-nez „lasă-i pe cei din Timoc!".

După războaiele balcanice, conform Tratatului de Pace de la Bucureşti – 20 iulie 1913 – noii stăpâni ai Macedoniei acceptă funcţionarea şcolilor şi bisericilor în limba română, subvenţionate de statul român. În Tratat, clauza privind şcolile şi bisericile în limba română obliga doar moral, nu şi juridic. Gravă omisiune! Ca urmare, după primul război mondial, şcolile şi bisericile în limba română sunt închise fără nicio motivaţie.

Se încearcă schimbarea numelui Papatheodossi în Papateodosovici, schimbare refuzată net de Teodor şi Toma, comercianţi influenţi, a căror bună stare se răsfrângea şi asupra oraşului. Autorităţile nu insistă.

După festivitatea de la Ofiţerski Dom, la întoarcere acasă, pe vechiul pod peste Vardar, Teodor se întreabă: cum e posibil, conform datelor oficiale, ca Ţar Duşan (1346), marele conducător al regatului sârb, să fi construit podul peste Vardar şi apeductele de pe deal ridicate mai bine cu o mie de ani în urmă. Privind exacerbarea sentimentului naţionalist sârbii au una bună: vorbeşte sârbeşte să te înţeleagă Dumnezeu! Fără comentarii.

În timpul celui de al doilea război mondial, Bulgaria ocupă temporar Macedonia Jugoslavă, unde se aplică „tradiţionala" unificare etnică prin schimbarea numelor, de data asta fără acordul persoanelor respective. Lui Papatheodossi i se bulgarizează numele în Papateodosov. Când oficialităţile intră în casă pentru o „percheziţie", bătrânul indignat nici nu ridică privirea din farfuria cu „*păne dinjicată tu lapte*" – pâine mărunţită în lapte – „*nu voi s-ilji vedu*" – nu vreau să-i văd – ca şi cum intruşii n-ar fi existat.

La popoarele balcanice „identitatea naţională" precede celelalte valori umane, de unde şovinismul intransigent care marchează suprema calitate de „a fi" grec, bulgar, sârb etc. Popoarele, care şi-au pierdut independenţa

Sevastia Boşniacu – 1887, Salonic.

Bucureşti – 1965, la 100 de ani.

Florica şi Anton Petraşincu,
Bucureşti, prin anii 1920.

secole de-a rândul, suferă de un complex de inferioritate pe care îl maschează cu o hipertrofie a identităţii etnice, contrar mentalităţii europene, unde diversitatea etnico-cuturală este privită ca un factor de progres La unele popoare balcanice persistă sindromul naţionalismului obtuz. Se poate afirma că aromânii sunt o excepţie. Prin mobilitate şi variate ocupaţii, aromânii se adaptează din mers diverselor influenţe culturale. Niciodată factor de disoluţie, totdeauna element de armonizare şi colaborare. Se numără printre etniile ce se încadrează în mod natural normelor de convieţuire ale Uniunii Europene.

Pe fondul sumbru al conflictelor interetnice, în contrast, o poveste de dragoste. La Cruşova, prin anii 1905, se naşte iubirea între Florica Boşniacu şi Anton Petraşincu. Spre deosebirea de finalul tragic al îndrăgostiţilor din mitologie şi literatură, povestea cruşoveană are doar un aspect dramatic. Familia Boşniacu făcea parte din grupul aromânilor grecomani. Familia Petraşincu era în grupul aromânilor naţionalişti. Orientarea politică diferenţia existenţa celor două comunităţi: grecomanii frecventau şcoala şi biserica greacă iar naţionaliştii şcoala şi biserica română. Ca apropiere, în ambele comunităţi, în familie se vorbea numai aromâna. Divergenţele ideologice compromit relaţiile dintre comunităţi, mai ales după încercarea unor extremişti grecomani de asasinarea lui Nicolae Petraşincu.

În atmosfera de intoleranţă, iubirea tinerilor Florica şi Anton continuă. Florica domnişoară frumoasă, cu o educaţie modernă, duce o existenţă lipsită de griji în bogata familie Boşniacu. Vara la Salonic, merge la plaje şi practică înotul. Anton, tânăr chipeş, învaţă ceasornicăria şi periodic lucrează la atelierul fraţilor Petraşincu din Salonic. Acolo, probabil, unde controlul familiilor era mai redus se înfiripă povestea lor de dragoste. Când relaţia devine cunoscută încep necazurile. Nicolae Petraşincu îl dă afară din casă pe Anton, iar Florica este supusă unei stricte supravegheri. Închisă în casă încearcă o sinucidere.

Intenţiile îndrăgostiţilor erau perfect onorabile: doreau să se căsătorească.

În asemenea situaţii, practic fără ieşire, destinul aduce o undă de speranţă. Semnificativ pentru aromânii din Cruşova este credinţa în „destin”. La naştere, placenta se cheamă „*soarte*”. Soarta a fost întruchipată de mama Floricăi, Sevastia, care mai puţin influenţată de tensiunile politice gândeşte în parametri umani şi consideră căsătoria tinerilor potrivită şi normală. Urmează lungi discuţii şi tratative diplomatice, domeniu în care matroanele din Cruşova erau foarte competente. Ascendenţa lor era asigurată de poziţia dominantă în familie. Ele ţineau casa. Rând pe rând,

părţile în conflict cedează în faţa argumentelor de bun simţ ale Sevastiei şi mult criticata nuntă are loc la biserica română. Dar pericolul unui atac al extremiştilor există, condiţie în care procesiunea este păzită de un numeros corp de gardă înarmat. Din fericire n-a avut loc nicio provocare.

Vremurile se schimbă. Înaintea primului război mondial cuplul migrează în România. Florica învaţă caracterele latine. Coana Sevastia trăieşte o sută de ani, în casa din Bucureşti a lui Anton Peraşincu, cunoscut ceasornicar, bucurându-se de căsătoria fericită a copiilor, din care se nasc un băiat şi două fete: Nicu, Julieta şi Elvira. Elvira moare la vârsta de numai doi ani.

Închei amintindu-mi de versurile poetului latin Vergiliu: OMNIA VINCIT AMOR.

VI. Momente. Întâmplări. Obiceiuri. Credinţe.

În cele ce urmează nu sunt ETNOLOG. Nu întemeiez o bancă de date. Nu este o culegere de obiceiuri şi credinţe. Sunt doar trăiri: amintirile mele şi a înaintaşilor. Scopul este evocarea, privire cu ochii întredeschişi, a societăţii aromânilor din Cruşova: atmosferă, stare de spirit, identitate.

Moartea, alături de naştere, urmau un ritual creştin, cu anumite reminiscenţe păgâne. La botez naşul spunea „*turcu-nj dideşi, crştinu ţ-aducu*" – turc mi-ai dat, creştin îţi aduc. Se credea în ursitoare numite: Mire, Albe, Hărioase, Muşate. Placenta se numea „soarte" şi se îngropa cu bucăţi de tămâie, adânc, la loc curat, ca să nu poată fi mâncată de animale. Dacă cineva nu era îngropat creştineşte era în pericol să devină vârcolac; de unde vorba „*nu muri că lu-aflară mortu*" – n-a murit l-au găsit mort.

1. Momente. Întâmplări.

Un conflict vechi de când lumea; cumpăna puteri se înclină între „matriarhat" şi „patriarhat". La Cruşova, femeile, adevărate matroane, se impuneau prin organizarea şi conducerea gospodăriei. În casă stăpâne absolute. Bărbaţii, mai tot timpul plecaţi, îşi impuneau autoritatea prin câştigul din meserii, comerţ, afaceri.

Două situaţii extreme :

Familia Papatheodossi cu o generaţie înainte de plecarea la Skopje. Fiul este căsătorit cu o femeie blândă, delicată. „Dada" soacra, de o zgârcenie patologică, are în casă o putere absolută. La masă soacra „*Prota oară du-te s-aduți apă ș-deapoa va-s măți*" – prima dată du-te să aduci apă şi după aia o să mănânci. Până să se întoarcă nora cu apă mâncarea se termina. Azi aşa, mâine la fel, nora se îmbolnăveşte de tuberculoză şi moare. Fiul se recăsătoreşte cu o fată energică. La masă istoria se repetă „*du-te s-aduți apă ș-deapoa va-s măți*" dar sistemul nu mai funcţionează.

Fraţii George şi Lache Papatheodossi, logodiţi cu Caterina şi Eftalia.

Skopje – 1923.

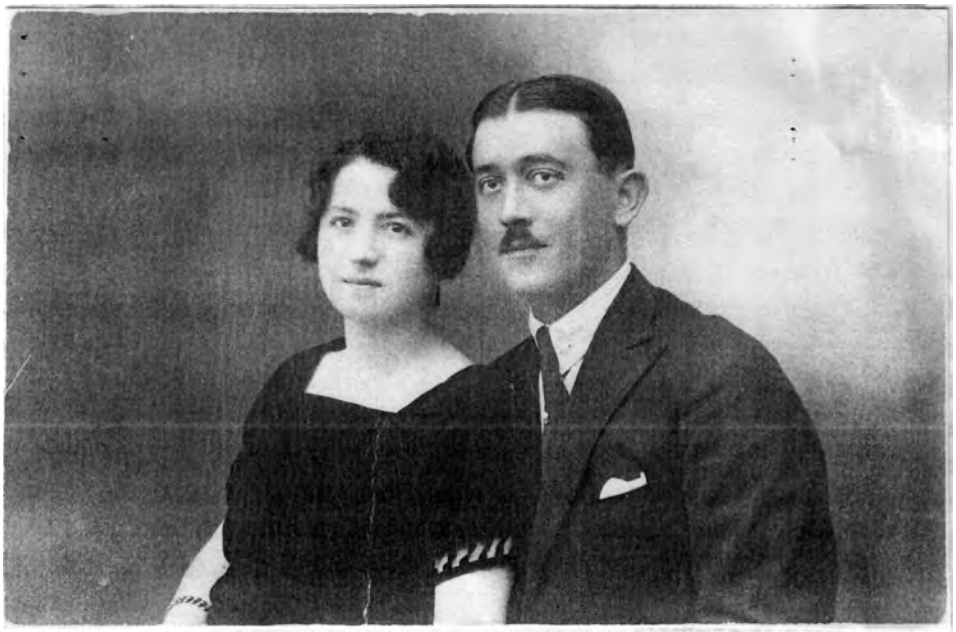

Nora „*prota oară v-as măcu ș-deapoa va mi ducu s-aducu apă*”. După un timp bătrâna moare. Nora către gropari „*băgați una plocile mai mare s-nu să scoală*” – puneţi o lespede mai mare să nu se scoale.

Un oarecare Marcu vine seara acasă după o muncă obositoare şi comandă soţiei „*sălăghea lămpile frămtă ochilj di căne*” – dă drumul lămpilor supusă ochi de câine – adică ochi credincioşi de câine. Un mod ciudat de a te adresa soţiei iubitoare.

Copil alintat, răutăcios; când nu i se făcea pe plac ameninţa „*turcu va mi facu*” – o să mă turcesc. Mama disperată îşi smulge părul. Dar o vecină cu simţul umorului „*alasu-l s-facă turcu, s-avemu ș-noi un domnu tu soe*” – lasă-l să se turcească, s-avem şi noi un domn în familie. În acea vreme turcii domneau în Macedonia. În asemenea situaţii, copiilor dificili, alintaţi, cu toane, li se spunea „*cioară dișuțâtă*” – sfoară desfăcută, dezrăsucită. Cînd erau sever pedepsiţi „*băgau boațe*” – ţipau.

La Cruşova nu erau cârciumi şi nici beţivi. Se bea acasă la anumite ocazii. Dar pentru confirmarea regulii apar şi excepţii. Unul beat căzut la un colţ de stradă. O femeie îl vede şi crezând că are un acces de epilepsie exclamă „*uă di-n-afoară*” dar beţivul „*nu-i di-n-afoară lea criscină, că-i di nuntru*” – nu-i de-afară fă creştină, că-i dinăuntru. În aromână „*di-n-afoară*” înseamnă epilepsie, în idea că răul nu poate veni decât din exterior, de la necuratul. De unde şi expresia „*cripatlu s-ţu da*” – dracul să te lovească. La denumirea bolilor apare pentru sifilis ciudata şi arhaica expresie „*ljaste lăndzidu di malafrandză*” – este bolnav de sifilis – de la denumirea renascentistă a boli „le mal francais”. Pentru că suntem în domeniul cuvintelor curioase amintesc denumirea dată de aromâni francezilor: îi numesc „*ghalj*” adică gali. Antică denumire.

Cu trecerea timpului, mamele sunt uimite de creşterea şi schimbarea copiilor. O femee strigă vecinei „*Paraşchivie soru, lă s-ingruşe boaţea ficiorlor*” – soră Paraschivie, li s-a îngroşat vocea băieţilor.

Maria Papatheodossi, născută Niciotta, are trei băieţi: George, Lache şi Kiko. Mijlociul, Lache, are un mare succes la cucoane. La Skopje, în societatea oamenilor cuprinşi circulă zvonuri şi bârfe. Dar mama îşi apără băiatul „*macă are săndzele dulțe*” – dacă are sângele dulce.

Copiilor li se urează de ziua naşterii „*s-creşci mare pânu di tăvane*” – să creşti mare până în tavan.

Pitlu-al-Petraşincu se plictisea la Cruşova în anii când, la atelier, îi ţinea locul fratelui său Cuşlu-al-Petraşincu care lucra la atelierul din Salonic.

Matroanele din Cruşova care apărau integritatea morală a comunităţii – 1903.
Şezând stânga-dreapta: Buracu, Zaharia Petraşincu, Polixenia Petraşincu,
Chiale, Teohareanu, Atena Petraşincu, Maria Peţi.

www.dacoromanica.ro

Fraţii schimbau, un an la Cruşova, unul la Salonic. Atmosfera austeră din orăşelul de munte, în contrast cu existenţa oarecum libertină din oraşul-port, Pitlu o suporta cu o prefăcută resemnare. La Cruşova, majoritatea bărbaţilor tineri erau plecaţi cu afaceri şi meserii, lăsând soţiilor grija casei şi a copiilor. Viaţa puritană era o dominantă, dar anumite femei, mai slabe de înger, rămase mult timp singure, se lăsau atrase în aventuri ascunse cu Pitu, bărbat chipeş amator de relaţii extraconjugale. Austeritate! austeritate! dar uşa adulterului era întredeschisă. Vorba francezului „chassez le naturel, il revient au galop".

În comunităţile restrânse, unde fiecare cunoaşte pe fiecare, nici o mişcare nu rămâne mult timp ascunsă. Se cunoşteau devierile lui Pitu de la strictele principii morale. Matroanele târgului erau îngrijorate, deoarece libertinajul unor femei se reflecta negativ asupra întregii societăţi. Erau în pericol de a-şi pierde, în ochii opiniei publice, calitatea de integritate morală. Foarte grav într-o societate puritană. Se impunea stoparea desfrâului.

Cum femeile cruşovene nu duceau lipsă de idei, una dintre ele propune atragerea lui Pitu într-o capcană. O tânără şi frumoasă doamnă, soţia unui bogat negustor, plecat de multă vreme din oraş, căreia Pitu îi făcea ochi dulci, dar care rezista avansurilor, urma să simuleze acceptarea unei aventuri amoroase. Într-o seară îl invită la ea acasă. Acolo însă, îl întâmpină un grup de matroane zdravene care îl imobilizează, îl leagă şi îi rad mustăţile; suprem afront şi dispreţ. La sfârşitul secolului XIX, mai ales în Balcani, un bărbat fără mustăţi nu era considerat bărbat. Era amputat de simbolul virilităţii. Bietul om a rămas închis în casă până i-au crescut mustăţile. Povestea a făcut ocolul târgului, spre hazul aromânilor înclinaţi să guste cu umor glume şi farse. Dar relaţiile lui Pitu cu femeile rămân tensionate. Când fetele îl necăjeau le spunea „*că nu-s dizligă pârcâzonu pi voi*" – de nu s-ar dezlega brăcinar pe voi. Iar femeilor care-i aminteau de întâmplare „*s-amu puteare s-talju trei muljieri în dzuă, ma ţi-s faţi că ţă lipsescu*" – s-am putere să tai trei femei pe zi, dar ce să faci că-ţi trebuiesc, că-ţi lipsesc.

În scurgerea timpului, ţinuta morală al lui Pitlu-al-Petraşincu nu a avut de suferit. A rămas în amintire ca un efor integru al aromânilor din Cruşova. Bătrân, pe patul de suferinţă, într-o primăvară timpurie, întreba îngrijitoarea „*da ploae*?" – plouă? Îngrijitoarea „da". Pitu „*di zurla i di aşcirnata*?" – în aversă sau domolită? Îngrijitoarea „*di aşcirnata*" – domolită. Pitu „*atumţea ghine*" – atunci bine. Gândindu-se la viitoarea recoltă.

Lelen Papatheodossi a fost un copil minune. Premiantă la şcoală, cu o memorie de invidiat, era produsul, reuşit genetic, al unei combinaţii mai rar întâlnite. Când Kiko Papatheodossi, imediat după primul război mondial,

Marcelle şi Kiko Papatheodossi cu Lelene la 5 luni.

Lelene la 6 ani.
Paris – 1929.

Lelene – 1944.

Janine – Bruxelles, 1958.

se întoarce de la Paris la Skopje cu logodnica Marcelle, la gară este aşteptat de întreaga familie. Când „suratele" o zăresc pe Marcelle coborând din tren înaltă, roşcată, cu ochii de un albastru intens, un tip de femeie neîntâlnit în Macedonia, exclamă „*uă! Kiko aduseună uvreauă*" – vai Kiko a adus o evreică. Marcelle era catolică. În mentalitatea evoluată a aromânilor înstăriţi căsătoria cu persoane de altă confesiune nu prezenta o problemă. Astfel, Marcelle a fost primită cu dragoste şi s-a integrat bine în noua ei familie. A învăţat şi aromâna vorbind-o cu un accent imposibil de imitat. A avut două fete: Lelene şi Janine.

În timpul celui de al doilea război mondial, Jugoslavia este temporar ocupată de trupele germane. La Skopje, ofiţerii german sunt încartiruiţi în case particulare. Sublocotenentul Fritz este repartizat la casa Papatheodossi. În acea vreme, Lelene şi Janine erau domnişoare. Între Fritz, tânăr amabil a cărui familie ţinea în Dresda o fabrică de porţelan şi fetele Papatheodossi se leagă o prietenie alimentată de surplusul de hrană pe care o dăruiau ofiţerului. Resursele alimentare ale armatei germane erau reduse. Comunicarea se făcea uşor. În buna tradiţie aromână, Lelene era poliglotă: franceza limba maternă, româna limba de-acasă, sârba limba de la şcoală, germana şi italiana învăţate pentru cultura generală. Dar vine şi momentul despărţirii; Fritz este transferat pe frontul de est, adică în luptele contra Sovietelor. După plecarea sublocotenentului, fetele primesc în dar din Germania, de la părinţii lui Fritz, două servicii de ceai, de porţelan. O atenţie pentru omenia cu care fiul lor fusese tratat într-o ţară străină, învinsă, ocupată. Ulterior, în casa Papatheodossi sunt repartizaţi doi ofiţeri SS, distanţi, aroganţi, „quand on les voyait on se sauvait" spunea Janine.

Această relaţie umană, care exclude diferenţele etnice şi politice, se încheie cu o scrisoare în care Fritz le făcea cunoscut domnişoarelor Papatheodossi că a scăpat cu viaţă din campania din Rusia.

La liceul român din Bitolia festivitate de sfârşit de an: premii, manifestări artistice, printre care şi corul şcolii, interpretând pe mai multe voci imnul naţional otoman. Invitat de onoare Guvernatorul, un general turc. După încheierea programului, directorul îl întreabă pe general „cum v-a plăcut corul?". Guvernatorul „foarte frumos, dar de ce uni cântă o o o şi alţii i i i?" În cunoştinţele muzicale ale turcului polifonia era necunoscută; se cânta doar la unison.

2. OBICEIURI CREDINŢE

În noaptea dintre 24 şi 25 decembrie se colinda. Colacii pentru colindători erau făcuţi din cea mai bună făină; dăruiţi trebuiau să fie calzi. Colindătorii urau gazdelor „*bună dimineaţa,Hristolu s-feaţe*". Colindatul cu Steaua, obicei împrumutat din Ţară, a început la liceul român din Bitolia.

În ajunul zilei de întâi martie se punea la gâtul copiilor un şnur împletit din aţă albă şi roşie, care nu se scotea decât după şapte zile. Marţul este un şnur de 20-25 cm pe care sunt cusute mărgele multicolore. Femeile pregăteau Marţul şi pentru animalele tinere: miei, mânji, iezi… Marţul se identifică cu o protecţie magică contra răului, a cărui origine rămâne un mister. Oricum, are o semnificaţie mai profundă decât Mărţişorul din Ţară.

Tot de întâi martie, în fiecare an, se strângeau boarfele inutile din timpul iernii şi li se dădea foc. Peste foc săreau copiii strigând „*fudziţi puriţi, fudziţi şoariţi, că va-s ghină hoarda Văsiljelului va vă talje-ş va vă arucă tu puţ*" – fugiţi purici, fugiţi şoareci, c-o să vină oştirea regelui o să vă taie şi o să vă arunce în puţ. Un obicei care înclină la reflexie. Mai întâi apare ca un act de igienă. Cu venirea primăverii se face curăţenie generală în aşteptarea Sfintelor Paşte. Puricii şi şoarecii omniprezenţi în gospodării, trecuţi simbolic prin foc, amintesc de epidemiile de ciumă ale antichităţii şi evului mediu, când se încerca eradicarea molimei prin arderea caselor infestate. În timpul ciumei din Atena antică, Hipocrate, părintele medicinii, aprindea focuri la intersecţia drumurilor şi observa că oamenii care lucrau în apropierea focului, fierari, brutari, se îmbolnăveau mai rar. Nu se cunoştea agentul patogen în traseul şoarece-purice-om, dar se intuia legătura. Actul magic de sărire peste foc al copiilor, cu incantaţiile de rigoare, situează Cruşova în releul de moşteniri al unor vechi obiceiuri.

Cuplul Nicolae şi Polixenia Petraşincu, tineri căsătoriţi, erau disperaţi: le mureau pruncii. Doctorii consultaţi găseau cuplul perfect sănătos.

Un vechi obicei magic răspândit în Europa, pentru protejarea copiilor, mai ales a băieţilor, de influenţa letală a „necuratului", era inducerea în eroare a acestuia dând copiilor însemne diferite sexului lor. Astfel băieţii primeau nume de fată „Maria", sau ca în Oltenia un cercel. La Cruşova magia albă avea un cuprins mai larg, atât pentru băieţi cât şi pentru fete;

pruncul era scos în stradă sau la fereastră şi era botezat cu numele primului trecător care-i devenea şi naş. Aşa se face că primul prunc al cuplului Petraşincu care a supravieţuit s-a numit Anton, numele primului trecător. Un nume neutilizat la aromâni. După acest eveniment fericit, copiii care au urmat au trăit cu toţii şi s-au dezvoltat normal: Magdalena, Zoiţa, Vanghele şi Stere. O armonizare a cuplului sau efectul magiei albe ?

Spre bătrîneţe Nicolae Petraşincu spunea „*macă va-s băna tuţi va-nji măca urecljle*" – dacă ar fi trăit toţi mi-ar fi mâncat urechile.

La Cruşova, anumite intervenţii de urgenţă se făceau fără recomandarea medicilor. Doftoresele, care erau şi moaşe, aplicau metode străvechi, transmise din generaţie în generaţie. Este cunoscut cazul lui Nicu, primul născut al lui Anton Petraşincu, care are o criză de apnee, imposibilitatea de a respira. Pruncul este în pericol să se sufoce. Chemată imediat „doftoreasa" îl atinge cu o lingură înroşită în foc în trei puncte: coşul pieptului şi după urechi. Centri nervoşi? Copilul îşi revine şi respiră. S-a pierdut numele şi origina „tămăduitoarei". Nicu Petraşincu, arhitect în Bucureşti, avea obiceiul să arate celor apropiaţi cicatricile salvatoare.

Doctorul Gudu, căsătorit cu Fania născută Niciotta, este chemat de urgenţă la un albanez musulman; soţia grav bolnavă. În casă, pe patul de suferinţă, o momâie acoperită cu pături. Nu i se zărea nici o parte a corpului. Doctorul încearcă să se apropie de bolnavă s-o consulte. Soţul îl opreşte. Credinţa interzice ca un bărbat străin să atingă şi să vadă o femeie căsătorită. Atunci, propune Gudu, să-i ia pulsul. Nu! orice atingere total interzisă. Din nefericire pentru bolnavă în acea vreme nu existau la Cruşova femei doctor, iar magia albă nu-i adusese nici-o îmbunătăţire. În ultimă instanţă, ca totuşi să facă ceva, îi ia pulsul cu vătraiul de la sobă.

Întâmplarea îmi aminteşte de o enciclică a Papei Benedict al XVI-lea „credinţa fără raţiune conduce la extremism".

În codul musulman al bunelor maniere, nu se admitea ca un bărbat străin să se intereseze de femeile din familie. Domeniu tabu.

Toşca Stojanovici, profesor universitar la Skopje, căsătorit cu Lelen născută Papatheodossi, era mare amator de excursii în munţii Macedoniei. Se împrieteneşte cu un cioban albanez musulman. La un popas şi o ţigară Toşca îl întreabă politicos „ce-ţi mai face soţia?" la care albanezul răspunde răstit „ce te interesează ce-mi face soţia?". După acest schimb de cuvinte, prietenia dintre profesor şi cioban a luat sfârşit. Toşca Stojanovici n-avea de unde să cunoască codul musulman al bunelor maniere.

La Lăsata Secului se petrecea în familie. Bătaia halviţei se făcea de la cel mai tânăr la cel mai bătrân. La încununarea sărbătorii se serveau baclavalele. Într-una din porţii era introdus un bănuţ de aur, *di amalamă*, de obicei o liră turcească, care în mod obişnuit revenea celui mai mic şi iubit copil. Surpriza era numai a copilului; repartizarea baclavalelor fusese dinainte stabilită.

Ce se mânca în mod curent şi de sărbători? Zilnic mâncare gătită cu legume şi carne. Legumele, la alegere, în mâncare sau ciorbă, puteau fi: *moare, curcubete, mazăre, fisulju, ţeape, alju, patate, tumate, carote, praşi, linte, cunuchidă* – varză, dovlecei, mazăre, fasole, ceapă, usturoi, cartofi, roşii, morcovi, praz, linte, conopidă. Insist pentru denumirea de „curcubete" pentru dovlecei, termen neutilizat în alte limbi romanice, doar în ştiinţele naturale apare „familia curcubetaceelor".

În sezonul cald, la anumite ocazii, se pregătea „*turli-tava*". Un amalgam de legume, cu carne de berbec bătut, într-o tipsie de lut. Tipsia era dusă la cuptorul de cartier, al unui albanez mare specialist. Cuptorul din cărămidă, cu dimensiuni impresionante, fusese încins din zori cu jar de mangan. Adusă acasă, întreaga alcătuire avea un aspect festiv.

Plăcinta, numită „*pită*", tradiţională, se pregătea în mod curent într-o mare varietate: pită cu carne, pită cu usturoi şi praz, pită de dovlecei, pită cu caş, pită de spanac etc. Facerea foilor de plăcintă „*peturi*" din făină, untură şi apă era proba de încercare a gospodinelor. În tipsii de aramă rotunde, de diverse dimensiuni, pitele erau duse la cuptorul cartierului. Partea cea mai savuroasă a plăcintei era „*călcânjlu*" marginea plăcintei.

Într-o societate derivată din oierit, peşte se mânca mai rar. În situaţii cu totul excepţionale se servea păstrăvi de Ohrid, o varietate întâlnită numai în acest lac. Se agrementa cu „*uleiu di masine, limonje ş-puscă*" – ulei de măsline, lămâie şi oţet. Denumirea de *puscă* pentru oţet înclină la meditaţie. În dicţionarul de latină „pusca" era băutura profilactică a soldaţilor romani: apă cu oţet.

Fructele, abundente în sezonul cald, erau accesibile pentru orice pungă *căpşuni, afrandză, cireaşe, hearhite, prune, peare, meare, peapine, hiumunicu, auă, nuţi* etc. – căpşuni, fragi, cireşe, caise, prune, pere, mere, pepene galben, pepene roşu, struguri, nuci etc. Încă un cuvânt provenit direct din latina vulgară, pe care nu-l regăsim în alte limbi romanice: *auă* pentru strugure din uva-ae.

De ziua numelui, la capii comunităţii aromâne din Cruşova, vizitele de felicitare se făceau în flux continuu. De Sf. Nicolae, la Cuşlu-al-Petraşincu,

oamenii care doreau să-l felicite îşi aşteptau rândul în curte. Invitaţii erau primiţi în camera mare de zi, unde Cuşlu şi soţia Polixenia primeau felicitările. Femeia de serviciu, care în mod obişnuit era bulgară, n-avea altă treabă decât să aducă cafelele şi dulceaţa, proaspăt pregătite. Mai rar băuturi spirtoase. Invitatul către sărbătorit „*ti mulți anji, ghine sănătosu? ți fațe înveasta, sănătoasă?*" – la mulţi ani, bine sănătos? ce face nevasta, sănătoasă? – soţia fiind de faţă. După care invitatul întorcându-se către soţie „*ti mulți anji, soțlu ghine sănătosu?*" – soţul fiind de faţă – „*fumelje ghine sănătoase? Criscură*" – copii bine sănătoşi? Au crescut. Răspunsul în ambele cazuri „*cu agiutorlu al Dumnidză him ghine sănătoși*" etc. După care invitatul se ridica lăsând locul altora. Un protocol rigid, cu reguli stricte de comportament.

Familiile cu dare de mână îşi permiteau să aibă în casă femei de serviciu, care în mod obişnuit erau bulgare. Aromâncele, oricât de nevoiaşe, nu s-ar fi angajat ca servitoare. În casele aromâne domnea o atmosferă egalitară; oamenii de serviciu luau masa împreună cu familia. De multe ori, între angajaţi şi angajatori, avea loc o comuniune care se transforma în tradiţie. Îmi amintesc de Lelene Papatheodossi care angajase ca femeie de serviciu o bătrână ţigancă musulmană. A servit-o ani de-a rândul cu un devotament şi o cinste exemplară. Natural, ţiganca în şalvari, lua masa împreună cu familia.

Nu existau formule de politeţe „la plural". Între persoanele cu diferenţe sau de egalitate în rang social sau vârstă se utilizau următoarele apelări: *domnu, papu, maie, tată, mamă și dadă, lale, tetă și mătușe, soră, frate, cusurinu, cusurină, featǎ, gione, ficioru* – domn, bunic şi om în vârstă, bunică şi femeie în vârstă, tată, mamă, nenea şi unchiu, mătuşă şi tanti, soră, frate, verişor, verişoară, fată, tânăr, băiat. Apelurile se făceau în felul următor: *ți fați papu, lale, tetă, gione* etc. sau *ghine vinişi domnule* – ce mai faci bunicule, unchiule, mătuşă, tinere etc. sau bine ai venit domnule. În rest, între persoane de aceeaşi vârstă şi rang social, se utiliza prenumele, adică numele de botez.

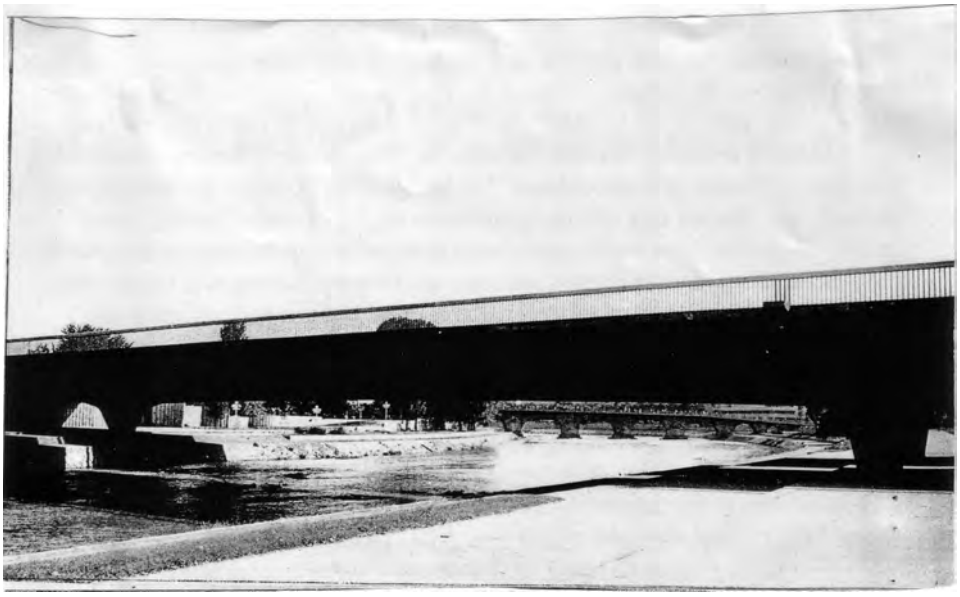

Skopje.

Prim plan – pod nou construit după cutremurul din 1963.

Planul secund – podul roman.

Centrul Skopje.

În dreapta, baia turcească transformată în muzeu. În stânga, plan secund, teatrul din zona casei Papatheodossi dezafectată după cutremurul din 1963.

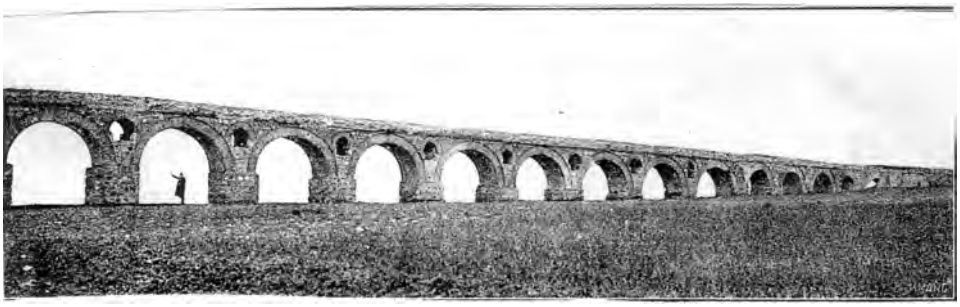

Apeduct roman aproape de Skopje

VII. Trecut-au anii

1. Cruşoveni la Skopje

O privire de ansamblu asupra evenimentelor politico-sociale în Balcani, înainte şi după primul război mondial, relevă două evenimente importante:

- Războaiele balcanice cu Pacea de la București 1913. După retragerea Otomanilor, Macedonia este împărţită între Grecia, Serbia şi Bulgaria.
- Războiul greco-turc (1919-1922) încheiat după Armistiţiul de la Mudanya (11 octombrie 1922) prin pacea de la Lausanne (24 iulie 1923). Grecia învinsă acceptă un schimb de populaţie. Aproximativ 1.300.000 greci din Anatolia migrează în Grecia în schimbul turcilor din Macedonia (circa 385.000) care sunt transferaţi în Republica Turcă.

Urmare acestor evenimente, existenţa aromânilor din Grecia suferă schimbări majore. Epirul şi Pindul fuseseră anexate Greciei. Se naţionalizează suprafeţe întinse de păşuni şi păduri care în timpul dominaţiei otomane erau în folosinţa păstorilor aromâni. Situaţia devine critică când emigranţii greci sunt colonizaţi pe aceste meleaguri. Mii de oi rămân fără păşune. Este criza care deschide procesul colonizării aromânilor în Dobrogea.

În mediul urban procesul schimbării este diferit. Motivele principale care determină eterna peregrinare a aromânilor este de ordin cultural şi negustoresc.

După anexarea Macedoniei-Nordice, Serbia desfiinţează învăţământul românesc. Majoritatea celor care urmaseră şcoală românească se orientează spre România, atât pentru acces la învăţământul superior cât şi

Teodor înaintea primului război mondial.

Teodor Papatheodossi,
prin anii 1936.

Casa Papatheodossi dezafectată după cutremurul din 1963.

pentru un vad mai sigur în comerţ şi meserii. Acelaşi proces are loc şi în Macedonia-Grecească unde unii aromâni se orientează după filiera grecească şi migrează în SUA.

O altă categorie de aromâni se stabileşte la Skopje, capitala Macedoniei, întâi sub administraţie otomană, iar după războaiele balcanice sub administraţie sârbă. Vad comercial important la întretăiere de drumuri, Skopje – vechiul Scupi roman – pe malurile Vardarului – vechiul Axius roman – câştigă în importanţă după construirea căi ferate Salonic-Varnic 1874. După unele păreri, cruşovenii migraţi la Skopje formează 80% din aromânii stabiliţi în acest oraş şi constituie clasa selectă a localităţii. Comunele din munţi, precum Cruşova şi Molovişte, îşi pierd caracterul de spaţii de refugiu. Acolo rămân oamenii în vârstă şi cei cu venituri modeste, care material şi afectiv nu se puteau despărţi de locurile natale. Putem aminti de fraţii Petraşincu, familia Ţiriviri, familia Telescu, familia Teohareanu...

La Skopje, printre cei mai importanţi locuitori, sub aspect social şi financiar, era familia Papatheodossi. Bătrânii Gheorghi şi Steriu avuseseră la Cruşova o bizirniţă adică o manufactură de confecţionat frânghii din cânepă. Un produs atât de necesar meseriei de cărăvănar. Fii lor, Toma şi Naum, extind comerţul şi aduc mărfuri din Europa pe care le desfac în Albania şi Macedonia. Firma este condusă în final de fratele Teodor, Todu, cu fiii săi George, Lache şi Kiko. Afacerea se dezvoltă prin înfiinţarea unei fabrici de produse metalice situată afară din oraş. Teodor era căsătorit cu Maria, una din fetele lui Nicolae Niciotta – vezi capitolul *OAMENI ŞI LOCURI*. Băieţii sunt născuţi la Cruşova. Numai fata, Efterpi, cea mai mică, este născută la Skopje. Când familia s-a mutat, Kiko, prâslea între băieţi, pentru mai mare siguranţă, a fost transportat pe un catâr în samarul de mangal. De remarcat, atât Teodor cât şi fiii lui au făcut şcoală românească. În buna tradiţie de poligloţi fraţi Papatheodossi cunoşteau cam cinci limbi: româna, greaca, sârba, bulgara şi franceza. Limba franceză avea un ascendent în Macedonia. Exista o şcoală primară la Skopje, iar liceul român din Bitolia funcţiona într-o clădire proprietatea ordinului catolic francez al Lazariţilor. Superiorul ordinului părintele Faveyrial închiriase clădirea mai mult din dragoste pentru cauza românească decât din socoteli de prozelitism.

Teodor era un om de o ţinută morală ireproşabilă, uneori chiar dură. Această duritate reiese la moartea fratelui Toma. Acesta îşi părăsise soţia pentru o femeie mai tânără – *sa bien aimée* – cu care locuia într-o casă pe malul Vardarului, mai jos de locuinţa lui Teodor. Pentru Teodor, adulterul fratelui era de neconceput. Relaţia fraţilor este compromisă. Pe patul de moarte Toma îşi cheamă fratele pentru iertare şi împăcare, dar Teodor nu se duce. Latura pozitivă a caracterului reiese din relaţia cu surorile soţiei,

Maria Papatheodossi, n. Niciotta, cu fiica Efterpi la 16 ani.
În dreapta fotografiei, Fania Gudu, n. Niciotta, soră cu Maria.

Casa veche Papatheodossi. Maria şi nora Marcelle.

Fania şi Caliopi, care rămase văduve de tinere le primeşte în propria casă. De asemeni, căsătoria lui Kiko cu parizianca Marcelle este acceptată cu înţelegere, fără dificultăţi. Oamenii de încredere de la magazin, care gestionau mărfurile, erau cu toţii cruşoveni. Aromân era şi contabilul. Relaţia cu muncitorii sârbi de la fabrică era apropiată. Când se făceau plăţile banii îi înmâna personal. Le cunoştea familiile şi-i întreba de sănătate şi greutăţi. Nimic din atitudinea impersonală casierie-salariat. Marea lui slăbiciune erau nepoatele Lelene şi Janine şi nepotul Nicuşor, pe care îi alinta fără rezerve. Faţă de fiii lui avea o atitudine rezervată când era vorba de cheltuieli suplimentare. Economia la aromâni se integra într-un ansamblu de principii. În această situaţie le spunea fiilor: vă dau bani dar să nu-mi spuneţi pe ce-i cheltuiţi.

Pe la Firma Papatheodossi au trecut mulţi oameni celebri. Teodor l-a cunoscut şi pe Tito care organiza partidul comunist jugoslav sub acoperirea de agent comercial.

Teodor, după moartea soţiei Maria, a îmbrăcat costumul de doliu pe care l-a păstrat până la sfârşitul vieţi.

Nicolachi Şcaperda din Cruşova, căsătorit cu Domnica, una din fetele lui Nicolae Niciotta, migrează la Skopje unde înfiinţează o fabrică de cherestea. Are doi fiii, Miha şi Iancu, care extind afacerea cu exploatări de păduri. Fraţii Şcaperda sunt absolvenţi ai liceului român din Bitolia. Legătura culturală cu România este constantă. Miha, îmbogăţit, îşi construieşte o vilă cu toate dotările tehnice moderne, proiectată de arhitectul Simotta din Bucureşti. Iancu, cu preocupări artistice, cânta frumos din vioară. Se căsătoreşte cu Maruşca Stojanovici dintr-o familie de sârbi macedoneni. Fratele ei, Toşca, conduce o fabrică de produse cosmetice. Astfel apar primele căsătorii cu parteneri din alte etnii. Miha are o fată Domniţa, Iancu un băiat Nicuşor, care emigrat în SUA face carieră în domeniul electronici.

Costa Ciohagi, medic, originar din Cruşova, înfiinţează la Skopje un spital. Îşi slavizează numele în Ciohagici. Devine medicul curant al aromânilor din Skopje şi o referinţă pentru activitatea sanitară din Macedonia. Are un fiu căsătorit cu o domnişoară franceză Rirette.

Ion Şcodreanu, farmacist, cu studii şi diplomă la Bucureşti, are în ascendenţă pe Nachi Şcodreanu, cărăvănar şi celnic, mai târziu negustor la Skopje. Farmacia Şcodreanu este cea mai bine aprovizionată cu medicamente de ultimă generaţie. Cu aspectul lui de diplomat occidental, înalt, blond, elegant, devine o personalitate a oraşului.

Doctorul Gudu, căsătorit la Cruşova cu Fania Niciotta, se trage din Ghiorghi Gudu, bijutier şi argintar din Cumanovo. Este printre aromânii care

Miha Şcaperda.

Iancu Şcaperda, frate cu Miha, căsătorit cu Maruşca, n. Stoianovici – 1931.

Casa lui Miha Şcaperda, la Skopje, proiectată de arhitect Gh. Simotta din Bucureşti. În construcţie.

urmează învăţământul grecesc. Prezenţa la Skopje îi este curmată de o moarte timpurie. Soţia văduvă se mută la sora ei Maria în casa Papatheodossi. Nu s-a recăsătorit.

Sunt familii cruşovene care s-au divizat, unele emigrând în România altele la Skopje unde întâlnim pe Antonachi şi Nicola Cornetti cu un atelier de croitorie şi un magazin de postavuri. De asemeni, pe Halciu Cornetti cu un negoţ de caşcaval. Costu Petraşincu apare cu un atelier de lux pentru îmbrăcăminte de femei.

În timpul primului război mondial, Serbia este ocupată de forţele centrale. Armata sârbă se retrage, cu Regele Alexandru, în sud prin Albania, de unde este preluată, pentru refacere, de forţele navale franceze. În acest interval de timp, mulţi tineri din Macedonia se refugiază în Franţa. Aceşti tineri, cu ajutorul unor burse, studiază în Hexagon. După război, reîntorşi la Skopje aduc cu ei soţii franceze: Kiko Papatheodossi pe Marcelle; fiul doctorului Ciohagici pe Rirette; fiul lui Seculici, care luptase în armata sârbă, pe Etie. Se resimte un aflux important de mentalitate occidentală. Astfel, între cele două războaie mondiale, la Skopje apare o societate miraculoasă.

Trebuie amintit de tinerii care datorită deselor schimbări politice din Macedonia, într-un interval de timp relativ scurt, sunt obligaţi să facă armata de mai multe ori: la turci, la bulgari sau la sârbi. Printre ei se numără George Papatheodossi, care bucurându-se de o forţă fizică excepţională face faţă regimurilor severe. Se lăuda că dintre recruţii nimeni nu era în stare să-l învingă la lupte.

2. ÎN ROMÂNIA

Amploarea emigrării cruşovenilor în Ţară, precum şi aromânilor din alte localităţi din Macedonia, relevă importanţa învăţământului românesc şi prestigiul Regatului Român. Urmările războaielor balcanice şi ale primului război mondial aşează definitiv emigranţii aromâni în România, în propria lor ţară.

În Bucureştiul antebelic era moda luptelor greco-romane care aveau loc la arenele din Parcul Carol. În competiţii lupta un misterios mascat invincibil. La facultatea de medicină, coleg cu S. Petraşincu şi T. Pendifranga, urma cursurile un tânăr agreabil, elegant îmbrăcat, cu bani, în opoziţie cu majoritatea studenţilor care studiau cu mijloace modeste, de multe ori la limita existenţei. T. Pendifranga, şef de promoţie, fusese surprins răsfoind

Student la medicină, Bucureşti.

Sterie Petraşincu, absolvent al liceului român din Bitolia (Monastir).

un curs, aşezat pe trotuar, muşcând dintr-o bucată de pâine. La începutul ostilităţilor se află identitatea MASCATULUI; nu era altul decât tânărul student în medicină, fiul unui brutar din capitală. Cu studiile absolvite, tinerii medici sunt mobilizaţi. Urmează retragerea armatei române în Moldova cu toate lipsurile învinşilor. Tinerii medici ofiţeri rezistă încercărilor, dar atletul ex-mascatul moare de tuberculoză galopantă. Fragilitatea sportivilor de performanţă a fost observată şi în alte cazuri. Oricum, drama mascatului defineşte simbolic mizeriile războiului.

Iarna 1916-1917 încearcă din greu armata română. Declanşarea epidemiei de tifos exantematic, în termeni populari lingoare, boală endemică în Moldova, face mai multe victime decât confruntările armate.

Tinerii ofiţeri aromâni se integrează total în armata română. Dintre aceştia pot enumera: Sterie Petraşincu medic sublocotenent în regimentul 8 Călăraşi; arhitect sublocotenent George Simotta în unităţile de geniu: inginer chimist sublocotenent Nicu Metta; Mihai Petraşincu sublocotenent la o secţie de mitraliere…

Mihai Petraşincu îl găseşte pe vărul Dr. Sterie Petraşincu autocazat într-un cort, pe o culme de deal; culcuş de blănuri, hrană rece şi un butoiaş de vin. Datorită izolării voluntare este singurul medic dintr-o divizie care nu se îmbolnăveşte de tifos exantematic. Cine intra în cort risca să fie împuşcat.

O altă poveste cu tifosul exantematic este a arhitectului George Simotta. Declarat bolnav i se administrează tratamentul standard şi este lăsat să moară. După două zile, complet restabilit, se prezintă la secţia medicală de prim-ajutor unde asistenţii au impresia că văd o fantomă. Sunt rare cazuri de vindecare totală şi rapidă. Natura are resurse nebănuite. Vitalitatea arhitectului Simotta a fost confirmată şi în alte ocazii.

Refacerea armatei române în primăvara anului 1917 ţine de miracol. Urmează marile bătălii, în iulie şi august, la Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz, iar în munţi la Soveja şi Valea Curiţei, unde medicul sublocotenent S. Petraşincu, la postul de prim ajutor, culege răniţii din prima linie, sub focul artileriei inamice. Acolo i-a ieşit renumele de – doctorul care trage cu mitraliera. În aceste împrejurări era să fie ucis de un obuz căzut chiar lângă el, dar care datorită solului mlăştinos nu explodează. Nu-i plăcea să povestească despre întâmplările din război. În amintirea lor îi rămân cu versurile poetului Artur Enăşescu:

„Cruce alba de mesteacăn
Răsărită printre creste
Cruce albă de mesteacăn

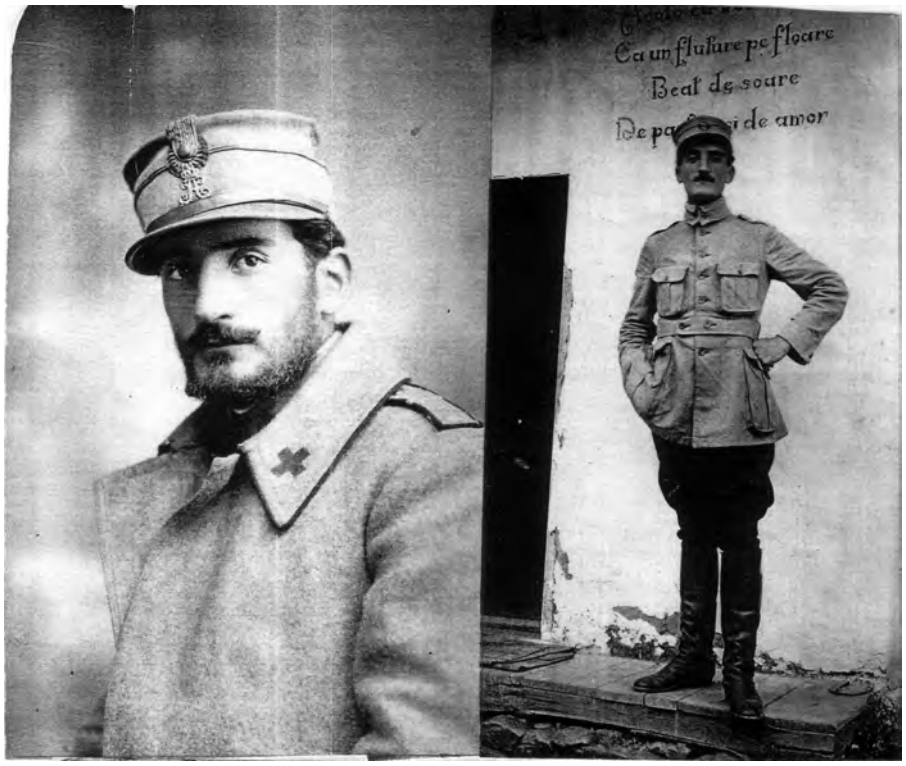

Sublocotenent Dr. Sterie Petraşincu – Moldova, 1918.

Împreună cu sublocotenent Arh. George Simotta – Iaşi, 1918.

Cruce fără de poveste
Braţele-ţi de vânturi smulse
Se vor pierde pe poteci
Numai brazda de ţărână
Nu-l va părăsi pe veci."

Sunt crucile anonime de mesteacăn de pe mormintele soldaţilor căzuţi în lupte, cruci pe care doctorul le cunoştea atât de bine.

În 1918, revoluţia rusă opreşte aprovizionarea armatei române, din Franţa, cu arme şi muniţii. Aprovizionarea se putea face numai prin nord, celelalte direcţii fiind blocate de forţele centrale şi de Bulgaria. În acest context armata rusă nu mai luptă, cu excepţia unor unităţi de artilerie. Frontul Moldovei rămâne descoperit. Armata română, fără rezerve, nu poate valorifica victoriile din vara anului 1917. În plus, are conflicte cu anumite unităţi ale armatei ruse care încearcă extinderea revoluţiei şi în România. Imaginea soldaţilor ruşi nedisciplinaţi, înecaţi în vin la cramele moldovene, este cuprinzătoare pentru înţelegerea situaţiei.

O întâmplare semnificativă este întoarcerea în Ţară, din Franţa, a ofiţerului George Liteanu, care făcuse parte din comisia de aprovizionare cu arme şi muniţii a armatei române. Revenirea nu se putea face decât prin Rusia. Permisul de trecere îi este eliberat de însuşi Trotski, creatorul Armatei Roşii, care îl primeşte cu puşca mitralieră pe birou.

În aceste condiţii vitrege, guvernul român este obligat să accepte armistiţiul atât de criticat de puterile aliate, armistiţiu care n-a fost ratificat de Regele Ferdinand. Condiţiile armistiţiului permit trupelor române intrarea în Basarabia, care astfel este primul teritoriu integrat în Marea Unire. Regimentul 8 Călăraşi intră printre primele unităţi în Chişinău. Dr. Petraşincu povesteşte de sergentul Pisică, comandantul unei secţii de mitraliere care, cu câteva salve în aer, dezarma trupele ruse în retragere.

3. DUPĂ RĂZBOI

La încheierea păcii urmează demobilizarea. Aromânii care luaseră parte la campaniile militare se reîntorc în viaţa civilă. Spiritul de independenţă şi individualismul puternic nu-i înclină spre cariera militară.

Familiile aromâne stabilite în România, fără idea reîntoarcerii în locurile natale, îşi lichidează bruma de bunuri rămase în Macedonia. Schimbările survenite nu afectează legăturile cruşovenilor cu oraşul natal, care rămâne un reper existenţial, un loc de refugiu şi de agrement.

Vanghelie Petraşincu, frate cu Sterie.

Efterpi, n. Papatheodossi, cu Dr. Sterie Petraşincu tineri căsătoriţi – 1921.

În picioare stânga-dreapta: Mena, înfiată de Tania, Chiacuşa Şcaperda, Kiko şi Marcelle Papatheodossi, Iancu Şcaperda, George Papatheodossi, Faniţa Papatheodossi, Sterie Petraşincu.
Şezând stânga-dreapta: Caliopi n. Niciotta, Fania Gudu n. Niciotta, ?, Maria n. Niciotta şi soţul Teodor Papatheodossi, Efterpi n. Papatheodossi soţia lui Sterie Petraşincu – Skopje, 1921.

Medicul Sterie Petraşincu împreună cu fratele Vanghele îşi desfac bunurile din Cruşova. Domnişoara Efterpi Papatheodossi cu fratele George sunt într-un scurt *sejour* în aerul curat de munte. Existenţa are uneori căi ascunse. Astfel Efterpi şi Sterie cu familii originare din Cruşova, stabiliţi la Skopje şi Bucureşti, se întâlnesc întâmplător. Povestea lor de dragoste apare ca o revitalizare simbolică a unei lumi apuse, în atmosfera fascinantă a Cruşovei. Nunta are loc la Skopje. După căsătorie, doctorul pleacă împreună cu soţia la Paris, pentru specializare. În lunile ianuarie februarie şi martie 1921 urmează cursuri şi practică la Spitalul Necker la tratarea bolilor căilor urinare. Întors în Ţară, intră specialist la Spitalul Brâncovenesc, secţia urologie, condusă de Prof. Dr. Moscu. În 1925 se naşte Nicuşor fiul cuplului Petraşincu. Nu se instalaseră încă telefoanele. Comunicarea se putea face direct, rapid, de la om la om, poşta fiind o cale mult prea lentă. Misiunea lui Nicu, băiat de 11 ani, fiul ceasornicarului Anton Petraşincu, fratele lui Sterie, era să alerge pe la toate rudele şi să anunţe „*Efterpi feaţe ficioru*" – Efterpi a născut băiat. Mătuşile de la Skopje, Fania şi Caliopi, sunt prezente la îngrijirea pruncului. Acasă se vorbea numai aromâna, ca în toate familiile recent stabilite în Ţară. Cel mai sigur mijloc de neuitare.

După război, administraţia încuraja investiţiile particulare. Banca Naţională elibera credite cu dobândă mică. Familii cuprinse dar nu chiar bogate, îşi permit investiţii importante. În acest context, familia Petraşincu se decide să-şi construiască un imobil. Casa este proiectată de arhitectul George Simotta, prieten cu doctorul Petraşincu, colegi la liceul român din Bitolia şi camarazi în războiul de întregire. Imobilul este ridicat între anii 1927-1929, situat în bulevardul Regina Elisabeta, *vis-à-vis* de Liceul Lazăr: subsol tehnic; parter cu magazine; patru etaje şi mansardă cu apartamente. Pentru acea vreme, imobilul apărea ca o noutate: beton armat; ascensor; încălzire centrală. În apartamentul etajului 1 doctorul deschide cabinetul medical.

Este perioada marilor reforme în România: împroprietărirea ţăranilor, care luptaseră în război şi noua Constituţie. Iniţiatorii reformelor, Regele Ferdinand I şi ministrul Ion Brătianu mor amândoi în 1927, lipsind evoluţia României de importantele lor personalităţi.

În existenţa familiei Petraşincu, pornită sub o zodie favorabilă, apar semne ale unui destin potrivnic. Efterpi moare în anul 1932, la numai 35 de ani, răpusă de o maladie necruţătoare. Casa era proprietatea soţiei. Legea succesiunii de atunci acorda drept de moştenire numai copiilor. Soţul n-avea nici un drept. Astfel fiul, Nicuşor, devine proprietarul imobilului la numai 7 ani, iar tata tutore. Pentru doctorul Petraşincu urmează o perioadă grea.

Sterie şi Efterpi Petraşincu, împreună cu fiul Nicuşor. Bucureşti – 1929.

Imobilul Petraşincu din Bd. Regina Elisabeta, vis-à-vis de Liceul Lazăr şi Grădina Cişmigiu.

Dr. Sterie Petraşincu şi fiul Nicuşor, după moartea lui Efterpi. Bucureşti – 1932.

Se împarte între obligaţiile profesionale, educaţia fiului şi administrarea imobilului. Spitalul Brâncovenesc este locul afirmării profesionale.

Pentru înţelegerea perioadei interbelice, funcţionarea Spitalului Brâncovenesc apare ca un reper interesant. În 1938 se împlineau una sută de ani de când Băneasa Safta Brâncoveanu, urmând dorinţa soţului ei Marele Ban Grigorie Brâncoveanu, deschide pentru cei suferinzi porţile Spitalului Brâncovenesc. Mai înainte, în 1745, Domniţa Bălaşa fiica lui Constantin Vodă Brâncoveanu ctitorise Biserica Domniţa Bălaşa împreună cu o şcoală şi un azil pentru femei bătrâne. Aceste două fundaţii sunt puse de Safta Brâncoveanu sub o singură conducere şi alcătuiesc Epitropia Aşezămintelor Brâncoveneşti. La aniversarea înfiinţări Aşezămintelor sunt oferite medicilor medalii de bronz ca o recunoaştere a activităţii lor profesionale. Fondurile necesare funcţionării spitalului erau asigurate de donaţiile Bănesei: patru moşii cu terenuri agricole, păduri şi iazuri. Averea Fundaţiei era administrată de un complet de efori. Orice bolnav, oricât de sărac, era îngrijit gratis. Medicii de diverse specialităţi aveau un salariu formal. Aşezămintele dispuneau şi de un sanatoriu unde pacienţii cu dare de mână erau îngrijiţi în condiţii individuale contra unei remuneraţii. Medicii Aşezămintelor aveau, în majoritatea cazurilor, cabinete şi laboratoare particulare. Astfel, societatea avută, indirect, contribuia la ajutorarea nevoiaşilor. După trecerea în administraţia statului, Aşezămintele Brâncoveneşti continuă să fie un exemplu viu, incomod, al unei societăţi care contrazicea ideologia comunistă. Vorba scriitorului francez Jean Francois Revel „ideologia nu este altceva decât o maşinărie de respins faptele care contrazic dogma”. Chiar „naţionalizat” Spitalul Brâncovenesc prezenta creaţia unei lumi ce trebuia combătută. La „indicaţiile preţioase” ale lui Ceauşescu, pentru noua urbanizare, Spitalul este demolat în 1984. În testamentul Bănesei Safta Brâncoveanu apar cuvinte de blestem „cine se va atinge de Aşezămintele Brâncoveneşti să fie scos din Cetetea lui Hristos şi în veci să fie socotit prădalnic”. Pe Ceauşescu, peste ani, l-a ajuns blestemul din urmă. Cum să nu crezi în puterea Cuvântului?

Doctorul Petraşincu, timp de douăzeci de ani a activat ca medic chirurg urolog la Spitalul Brâncovedesc unde îşi împlineşte formaţia profesională de practician şi om de ştiinţă. Pentru achitarea ratelor de împrumut şi scoaterea imobilului de sub ipotecă nu-şi permite nici-o relaxare, nici-un concediu. În 1936 se recăsătoreşte cu Safta Neghină, dar numai după consimţământul lui Teodor Papatheodossi, bunicul băiatului. Altă lume, alte moravuri.

Urolog Dr. Sterie Petraşincu în operaţie la Spitalul Brâncovenesc – 1936.

Safta Neghină, a doua soţie a doctorului.
Bucureşti – 1938.

Dr. Sterie Petraşincu.
Bucureşti – 1938.

Personalitatea doctorului culminează. Este numit preşedinte al Societăţii Române de Urologie şi preşedinte al Societăţii de Cultură Macedo-Română. În 1940 achită ultima rată a împrumutului şi Banca Naţională scoate imobilul de sub ipotecă.

Destinul practică uneori umorul negru. Schimbările social-politice, după abdicarea forţată a Regelui Mihai, aduc răsturnarea de valori: ce era bine devine condamnabil, iar ce era rău e demn de laudă. Naţionalizarea imobilelor, de fapt confiscarea lor, implică familia Petraşincu în marea criză existenţială. În apartament sunt înghesuite persoane străine, fără acordul locatarilor de drept, care la rândul lor fuseseră evacuate din propriile lor locuinţe pentru a face loc mai marilor regimului. Adio intimitate! Trecerea Aşezămintelor Brâncoveneşti în administraţia statului schimbă conducerea spitalului. Refuzul doctorului Petraşincu la compromisuri politice şi morale determină închiderea serviciului de chirurgie urinară. După un timp sunt închise şi cabinetele particulare.

Regimul comunist îşi consolidează poziţia prin arestările şi deportările adversarilor reali şi imaginari. La declaraţiile unor „binevoitori", conduşi de oportunism şi umilinţă, Societatea de Cultură Macedo-Română este considerată suspectă. Preşedintele Societăţii dr. Sterie Petraşincu şi alţi membri marcanţi, Constantin Metta, Constantin Ioţu, Atanasie Tanaşoca sunt închişi. În acea vreme funcţiona încă vechea poliţie, care oricum avea criterii mai raţionale de investigare. După puţin timp arestaţii sunt eliberaţi.

Cu doctorul Petraşincu situaţia se complică. Este acuzat de „fascism" şi „rasism" şi închis în lagărul de la Slobozia. Având o orientare politică de „dreapta", Guvernul Legionar îl numise în funcţia de „comisar de românizare," funcţie pe care a refuzat-o cu hotărâre. Au fost necesare o serie de declaraţii în scris, în apărarea doctorului, pentru eliberarea lui din lagăr:

Beiu Aigher, evreu, chiriaş în imobilul Petraşincu timp de 15 ani;

Profesor Doctor I. Iacobovici din Spitalul Brâncovenesc;

Dr. H. Alterescu, urolog şi medic şef al Sanatoriului Victoria, împreună cu colegul Dr. Katz-Galaţi;

Sindicatul Epitropiei Brâncoveneşti etc.

La sfârşitul unei existenţe creatoare, cu implicaţii umanitare, Dr. Petraşincu are o pensie de mizerie. Glumind spunea că este fericit că nu l-au dat afară din casă, singurul loc unde se mai simţea bine. În ultimii ani ai vieţi îşi câştigă existenţa dând consultaţii la o policlinică cu plată. Moare în 1968 la 78 de ani, amărât şi dezamăgit. Pe mormântul lui s-au găsit ofrande anonime. Mult timp după deces se mai primeau telefoane dela persoane care solicitau consultaţii.

Verii Petraşincu, Papahagi şi Metta. Bucureşti – 1929.

Centru stânga-dreapta: Julietta Petraşincu, Nicuşor Petraşincu, Lenuţa Metta.
Planul doi, stânga-dreapta: Dumitru Metta, Nicu Petraşincu, Valeriu Papahagi, Emil Metta, Georgică Papahagi.

În aceeaşi formaţie. Bucureşti – 1933.

Nicuşor Petraşicu, fiul doctorului Sterie Petraşicu, mai tânăr cu cel puţin 12 ani decât ceilalţi veri, este prin simpla lui prezenţă un catalizator al familiilor înrudite. Rămas orfan de mamă la 7 ani, atrage simpatia şi compasiunea tuturor. Este singurul care întreţine o relaţie constantă cu rudele rămase în Macedonia. În fiecare an, de vacanţa Paştelui, împreună cu tatăl său, petrecea două săptămâni la Skopje la bunicul Teodor Papatheodossi. Legătura anuală cu Macedonia îi dezvăluie adevărata imaginea a mediului şi îl ajută la cunoaşterea dialectului aromân.

Existenţa lui Nicuşor Petraşincu se desfăşoară ca o succesiune de evenimente banale. Bacalaureat în 1944 este admis la Facultatea de Arhitectură. Accesul la studii superioare îl salvează de încorporare pentru frontul de vest. Grupul de profesori excepţionali, arh. G.M. Cantacuzino la istoria arhitecturii, arh. G. Simotta şi arh. B. Geogescu la atelier,îi deschid un anumit mod de a vedea arhitectura. Viziune căreia-i va rămâne consecvent în toată activitatea profesională. Este motivul pentru care optează pentru arhitectura industrială unde primează funcţiunea, pentru a nu fi obligat să proiecteze ansambluri iraţionale „staliniste".

În activitatea profesională este susţinut de arh. Ladislau Adler, director la C.S.C.A.S. – Consiliul Superior pentru Construcţii Arhitectură şi Sistematizare – care forma în timpul regimului comunist forul central de directivare şi avizare a proiectelor de importanţă republicană. Acesta îi facilitează obţinerea unei burse de specializare în Republica Federală Germania, la catedra profesorului Henn de la Technische Hochschule din Braunschweig. Acumularea de cunoştinţe nu i-au folosit la întoarcerea în Ţară, sistemul comunist fiind incompatibil progresului autentic. În domeniul politic rămâne un spectator al evenimentelor. Fost proprietar al unui imobil „naţionalizat"este considerat de „origine nesănătoasă", fapt care îl împiedică să ajungă la funcţii de conducere. Direcţia institutului de proiectare nu este reţinută de problema originii pentru ai repartiza cele mai grele şi complicate proiecte, dat fiind buna pregătire profesională a arhitectului Petraşincu. Aprecierea se transformă într-un abuz speculativ.

N. Petraşincu, chiriaş al primăriei în propria lui casă, este solicitat prin anii '80 să-şi cumpere apartamentul în care locuieşte; directivă de partid. Primăria Bucureştiului, având nevoie de fonduri pentru urbanizarea iniţiată de Ceauşescu, recurge la modalitatea ilegală şi imorală de a pune în vânzare casele „naţionalizate". Arh. Petraşincu răspunde că nu cumpără un lucru de două ori. Este un refuz înţelept. Orice tranzacţie ar fi anulat posibilitatea redobândirii proprietăţii în perspectiva căderii regimului comunist. Acest episod este un exemplu al avatarurilor prin care a trecut imobilului Petraşincu. Structural rezistă la cele două mari seisme din 1940

Căsătoria lui Nicuşor Petraşincu cu Michaela Liteanu – 1958.

Nicuşor, Michaela, Safta şi Sterie

Michaela, Nicuşor şi naşa Nelly Balaban.

Michaela şi Nicuşor prin anii 1970.

Naşii Sandy şi Nelly Balaban.

şi 1977. Se mai adaugă calităţile arhitectural-estetice, care în scurgerea timpului îi asigură o valoare permanentă. Mai mult , este creaţia unei lumi pe cale de dispariţie, un reper în scurgerea timpului. După „revoluţie”, în 1993, soţii Petraşincu încearcă, prin nesfârşite procese, redobândirea proprietăţii. Acţiunile în justiţie, în decurs de opt ani, aduc în sfârşit victoria greu dobândită. Lupta s-a dat atât cu primăria, fostul „proprietar”, cât şi cu anumiţi escroci, zişi „revoluţionari”, care îşi arogaseră drepturi abuzive, ilegale. De unde se poate vedea că o zisă „revoluţie” nu poate schimba instantaneu un regim dictatorial. Istoria are în desfăşurare o anumită simetrie. Probabil vor fi necesari încă zeci de ani până când ultimele însemne ale comunismului să dispară.

Pentru soţii Petraşincu, Nicuşor şi Michaela, concluziile erau clare; comunismul începuse când nu erau formaţi şi oarecum se terminase când erau în vârstă. În raport cu statutul lor social şi pregătire profesională consideră perioada dictaturii timpul pierdut al tinereţii.

4. CRUŞOVENI ÎN ROMÂNIA

Destinul doctorului T. Pendifranga, prieten cu dr. Petraşincu, apare interesant. Fiul unui croitor din Cruşova, după absolvirea facultăţii de medicină şi terminarea războiului practică medicina în Bucureşti. Căsătorit are un fiu. Deşi internist de excepţie, fusese şef de promoţie, treburile nu merg bine. Primeşte un post de medic la dispensarul din Comuna Săruleşti în Bărăgan. Explicaţia acestei numiri poate fi înţeleasă prin schimbarea de mediu. De la viaţa austeră din Macedonia la libertinajul bucureştean în anii de după război „les années folles”, cât şi înclinaţia spre aventură, îl conduc la dereglarea vieţii. Pendifranga, pasionat de jocurile de cărţi, de cursele de cai şi de relaţiile extraconjugale, divorţează. Angrenat în viaţa promiscuă a jocurilor de noroc devine un semiboem. Singurul loc de sprijin rămâne dispensarul de la Săruleşti, unde cu abnegaţie îşi exercită competent profesia de medic. Nimeni nu s-a îmbogăţit de pe urma jocurilor de noroc. Singura achiziţie importantă este trăpaşul Geambul care înhămat la cabrioletă îl conducea la bolnavii netransportabili. Cu Geambul îl aştepta la gară pe bunul lui prieten dr. Petraşincu venit la vânătoare de prepeliţe.

Nicolae Batzaria este printre principalii autori ai literaturii culte aromâne. Încă din tinereţe, 1905, face demersurile necesare pentru apariţia unei reviste în Macedonia, editată atât în limba literară cât şi în dialectul aromân. Cunoscător al unor limbi occidentale, precum şi al limbilor

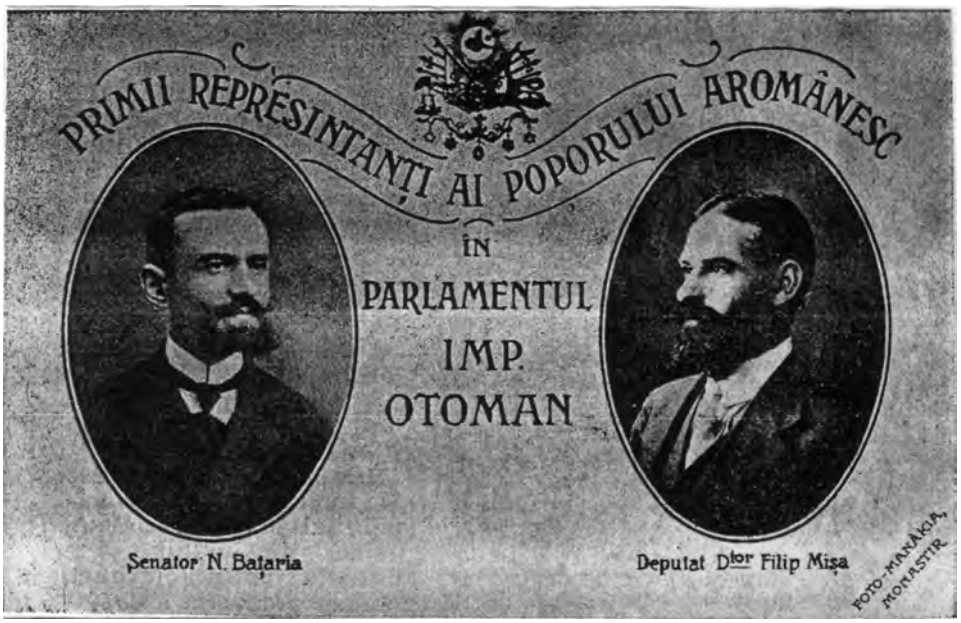

Stelian, fagotist la Opera Română, zis Bohory.

Dr. Sterie Petraşincu şi Dr. T. Pendifranga. Bucureşti – 1935.

orientale – turca, rusa, bulgara, sârba, greaca – era cel mai indicat în funcţia de redactor şef al revistei. În timpul domniei „Junilor Turci", care doreau democratizarea statului turc, este ales senator în Parlamentul Imperiului Otoman, ca reprezentant al poporului român, în diversitatea etniilor din Imperiu.

Războaiele balcanice împart Macedonia între Grecia, Serbia şi Bulgaria.

În locul regimului tolerant al otomanilor intervine mentalitatea şovină, extremistă, a noilor ocupanţi. Situaţia aromânilor este precară. Dezamăgit N. Batzaria se refugiază în România, unde continuă activitatea de publicist. Scrie o serie de cărţi de amintiri. Este redactor la Universul Copiilor, prin care difuzează informaţii pitoreşti despre viaţa aromânilor. De asemenea publică cărţi pentru cei mici. Aduce în Ţară şi pe mama Sia, un prototip al femeii cruşoveane: prudentă, diplomată, plină de tact. Întrebată dacă doreşte o cafea, nu răspundea da sau nu ci „*nu-nji fațe arău*" – nu-mi face rău.

Nicolae Batzaria moare în 1950, închis de regimul comunist pentru vina de a fi avut o prea amplă „conştiinţă naţională".

În domeniul muzical apare C. Stelian, fagotist în orchestra Operei Române. Venit în România înaintea primului război mondial, prieten cu dr. Petraşincu, îşi completa slabele resurse financiare reparând instrumente muzicale. Întrebat de ce nu repară acasă la beneficiar, răspundea că nu poate transporta „presa", care nu era alta decât mama Paraşchivia pe care o aşeza pe instrumentul încleiat unde croşeta până se împlinea timpul de asamblare. Plictisită de regimul sedentar la care era supusă protesta cu aprindere. I se răspundea „*va ti învețI Pareşchivie, va ti învețI*" – o să te obişnuieşti Pareşchivie, o să te obişnuieşti.

Se căsătoreşte cu o evreică, de origină vieneză. Afinitatea iubitorilor de muzică? Nu are copii. În glumă prietenii îl porecliseră Bohory, nume evreiesc. La cedarea Cadrilaterului este obligat să-şi părăsească bunurile, o casă şi ceva teren. Pensionar, se ocupă cu stupăritul, la proprietatea şi locuinţa sa din Bolintinul de Vale.

Relaţia aromânilor cu evreii apare într-o povestire din bătrâni. În Salonic, supravieţuia o comunitate evreiască Sefardă care, evident, se ocupa cu negustoria. Auzind că la Cruşova s-ar afla oameni bogaţi, o familie de evrei deschid un magazin. La prima vedere informaţiile se adeveresc: case cu două trei etaje, oameni bine îmbrăcaţi, etc. Dar ce n-au ştiut comercianţii evrei: orăşelul de munte era saturat de comercianţi şi oameni de afaceri care îşi rezolvaseră de mult aprovizionarea cu cele necesare vieţi. Veneau „să vândă castraveţi grădinarului". Urmarea a fost că nimeni n-a cumpărat

Naum Ghika şi Dr. Sterie Petraşincu.
Bucureşti – 1936.

Naum Ghika, la Cruşova – 1956.

Interior din casa Petraşincu, cu tâmplărie realizată de Buracu.

nimic de la ei. Nefiind forţaţi de acte de ostilitate sau violenţă, sunt nevoiţi să părăsească Cruşova, într-un spirit civilizat, în care legea cereri şi a ofertei îşi arătase valabilitatea.

Printre oamenii de afaceri se număra Naum Ghika. A nu se confunda cu familia domnitoare a Ghikuleştilor. Cruşovean, cu mamă aromână şi tată albanez creştin, urmează liceul român din Bitolia. Cunoaşte limbile balcanice, franceza şi germana. În Ţară face avere prin exploatări de păduri în Dobrogea, unde practică o activitate dură de pionierat. Cu o sănătate şi o rezistenţă de invidiat, realizează o situaţie economică de excepţie. Menţine legătura cu orăşelul natal, de unde îşi aduce în Ţară mama şi sora, ulterior profesoară de matematici. Naum Ghika este exemplul viu al unui proces mai puţin cunoscut de asimilare inversă, în care aromânii asimilează alte etnii. Se cunosc locuri în care turci, macedoneni, greci şi albanezi, se înţelegeau între ei în tranzacţiile comerciale folosind aromâna ca lingua franca. Naum Ghika este încă un exemplu de macedonean antrenat în viaţa libertină a Bucureştiului. În contrast cu existenţa austeră din Cruşova, normele morale de conduită din capitală apar ca un câştig de falsă libertate. Cu o maşină Mercedes roşie, un fizic viguros agreabil şi mulţi bani, aborda cu uşurinţă cele mai interesante demi-mondene, după care le punea şi note. De o corectitudine şi o cinste rar întâlnite, ajută aromânii în situaţii financiare delicate. Prieten cu Dr. Sterie Petraşincu, îl plimbă cu maşina afară din Bucureşti, în rarele momente de relaxare ale doctorului.

Nu se căsătoreşte, nu are copii. Ca mulţi alţi oameni de afaceri este victima regimului comunist.

Buracu este singurul meseriaş cruşovean, din câţi cunosc, stabilit în Bucureşti. Deschide un atelier unde practică o meserie de înaltă clasă. Execută tâmplărie, mobilă, lambriuri, etc. Calitatea produselor se poate vedea la imobilul Petraşincu, locuinţa doctorului, unde tâmplăria – uşi, ferestre, glasvanduri, căptuşeli – din lemn natural de brad, este în perfectă stare după mai bine de 80 ani de folosire. Mai mult, mobila holului din stejar masiv are stil. Unele dulapuri din panel cu furnir de stejar au precizia şi toleranţa unor seifuri. Buracu este un urmaş al tâmplarilor din Cruşova, care au construit frumoasa catapeteasmă din lemn de nuc a bisericii române, singura clădire unde astăzi apar caractere latine în limba română. În prezent în biserică nu se mai slujeşte, este muzeul unei lumi apuse.

Ce s-a mai întâmplat cu familia Buracu? Nu am date.

Cruşoveanul Gheorghe Gheru deschide un magazin de brânzeturi şi produse lactate la Vatra Dornei. Are o situaţie materială bună. Se căsătoreşte

Urmaşii lui Ion Petraşincu cu Zaha. Macedonia – 1916.

Sus, dreapta-stânga: Petre Baliu, Olimpia Cornetti, Olga Baliu, Venghele Petraşincu, Amabela Cornetti, Margareta Cornetti şi Marcu Baliu.

Mijloc, stânga-dreapta: Chiraţa Cornetti n. Petraşincu, Sterie Baliu, tatăl lui Petrică Naum şi Olga, Zaha Petraşincu, George Papahagi cu Pandora n. Petraşincu.

Jos, stânga-dreapta: Ştefania Cornetti, Paraschiva Cornetti, Costică Papahagi, Ionel Petraşincu, Iancu Cornetti şi Emil Papahagi.

www.dacoromanica.ro

cu o nemţoaică catolică din localitate. O familie alcătuită din suferinţă; el astmatic, ea bolnavă de tuberculoză osoasă. Prieten cu dr. Petraşincu, îl primeşte pe fiul acestuia într-o vacanţă de convalescenţă. Trăieşte cu gândul reîntoarcerii la Cruşova, unde speră să-şi amelioreze astmul în aerul natal.

Nicolae Cornetti, negustor de postavuri se stabileşte în România în 1927. Căsătorit cu Chiraţa, născută Petraşincu, are şase copii: Amabila, Olimpia, Margareta, Ştefania, Iancu şi Paraschiva. Ştefania moare tânără de tuberculoză. Iancu şi Parascheva devin farmacişti. Olimpia îşi pierde viaţa în timpul rebeliunii legionare. Margareta se căsătoreşte cu farmacistul Baliu la Piatra-Neamţ. Mama lui Baliu era născută Petraşincu, o altă ramură a familiei. Din cei şase copii ai cuplului Cornetti apar doar doi urmaşi: fiul lui Iancu, Nicolae Cornetti, emigrat în SUA şi fiul lui Parascheva, Gheorghe Popescu. Astfel, în Ţară, familia Cornetti se stinge pe linie masculină.

Fraţii Nicolae şi George, din numeroasele ramuri ale familiei Papahagi din Avdela, se căsătoresc cu Magdalena şi Pandora din Cruşova, născute Petraşincu.

Nicolae Papahagi este unul din reprezentanţii intelectualităţii aromâne. Urmează şcoala la Ordinul Lazariţilor, unde îl are profesor pe Părintele Faverial. Continuă învăţământul la liceul român din Bitolia. Limba franceză, din prima copilărie, rămâne modul de exprimare preferat. Scrierile „Le Courier des Balkans" şi „les Roumains de Turquie", după cum arată şi titlurile, sunt redactate în franceză. Prin 1907 este numit director al internatului român din Constantinopol. Se naşte al doilea băiat George. Fiul mai mare, Valeriu, se născuse în 1906 la Cruşova. Amândoi urmează şcolile franceze din Constantinopol. Insuflă copiilor dragostea pentru marea cultură. În primăvara anului 1919 întreaga familie se stabileşte în Bucureşti. Nicolae Papahagi ia parte, la Paris, la acţiunea pentru autonomia Macedoniei. Intervenţia este sortită eşecului. Primeşte înalte distincţii ca funcţionar al Ministerului Afacerilor Străine. Moare în 1931.

În Ţară, copiii urmează cursurile învăţământului secundar la Liceul Mihai Viteazul, 1920-1927. George, în fiecare an, obţine premiul I. Câştigă concursul „Tinerimea Artistică" şi are ocazia în 1927 să viziteze Parisul şi Londra. Urmează Facultatea de Drept şi frecventează cursurile Facultăţii de Filozofie. În 1931 se înscrie ca stagiar în Baroul de Ilfov. În 1935 deschide un birou propriu de avocat. Este avocatul Băncii Crissoveloni şi jurist al Soc. Anonime Marmi. În aceeaşi perioadă este secretarul Societăţii de Cultură Macedoromână, unde unchiul său Dr. Petraşincu este numit

Magdalena Papahagi, n. Petraşincu, Nicolae Papahagi cu fiul Valeriu la doi ani şi Polixenia Petraşincu, mama Magdalenei. Constantinopol – 1907.

preşedinte. Călătorind în Italia, are la Florenţa revelaţia covârşitoare a artei. În str. Rozelor, casa părintească, unde locuieşte cu mama Magdalena, „Ducia", soră cu dr. Petraşincu şi cu fratele Valeriu, acumulează o bibliotecă impresionantă, cu ediţii de excepţie. Tot aici au loc reuniuni culturale, unde întâlnim pe tânărul avocat M. Marmeliuc şi vărul adolescent Nicuşor Petraşincu, care încă din copilărie primise de la Giorgică îndrumare culturală, prin cărţi dăruite şi sfaturi. Reuniunile culturale se încheiau cu tratăţiile oferite de Ducia, care îngrijorată că se răceşte plăcinta îi chema „veniţi că se răceşte Victor Hugo!" în bibliotecă discutându-se aprig despre scriitorul francez.

În timpul administraţiei comuniste este funcţionar şef de serviciu şi apoi consilier la Românexport şi Mineral-import-export. Se pensionează în 1967. Moare la 11 aprilie 1970, la vârsta de 63 ani, în urma unui infarct. Este înmormântat, cu asistenţa nepotului N. Petraşincu, la cimitirul Reînvierea. În urma lui ne rămâne volumul de *ESEURI*, editat în 1985 în colecţia Restituiri, îngrijit de nepotul Marian Papahagi, profesor la Universitatea din Cluj.

Fratele Valeriu are un destin cultural asemănător. Istoric, apropiat a lui Nicolae Iorga şi coleg cu Mircea Eliade, are şansa de a călători de tânăr, împlinindu-şi astfel formaţia profesională. La Veneţia, Genova, Paris şi mai târziu în Spania, ca ataşat cultural, descoperă în arhive documente care îl ajută la compunerea lucrării – *Istoria Latinităţii Sud-Dunărene*. Această *Istorie*, în manuscris, n-a fost tipărită. După moartea lui Valeriu în 1983, bibliotecile fraţilor revin nepotului Marian Papahagi, care urma să definitiveze şi să publice *Istoria*. Din nefericire Marian Papahagi moare în 1999, iar *Istoria* rămâne în manuscris. După instaurarea regimului comunist, Valeriu este marginalizat. Reîntors din Spania este numit profesor la liceul din Roşiori de Vede. În raport cu pregătirea profesională şi lucrările publicate, numirea în învăţământul secundar, la un mic oraş de provincie, apare ca un exil din viaţa culturală. Cunoştea toate limbile romanice: franceza, italiana, spaniola, catalana, portugheza. Motivul marginalizării se explică prin numirea în funcţia de ataşat cultural în Spania Franchistă în timpul dictaturii antonesciene. Deşi sfătuit de vărul Dumitru Metta, din Franţa, să nu se întoarcă în Ţară, temându-se ca familia să nu-i fie persecutată, se hotărăşte să revină acasă. Spaniolii ar fi dorit să-l numească profesor universitar. Urmare unei anumite deschideri a comunismului spre occident, în ultimii ani ai vieţii predă limba spaniolă la Universitatea Populară.

Bun „causeur", Valeriu anima atmosfera oriunde ar fi fost invitat. De la el sunt cunoscute anumite întâmplări amuzante:

Nicolae Iorga, cu o întreagă suită, descinde în Paris la un congres.

Cu barba în vânt coboară din tren. Hamalii, „les porteurs", transportă bagajele. Unul dintre ei, arătând cu capul spre Iorga, întreabă „qui est celui-la?" colegul îi răspunde doct „c-est le Rabbi de Varsovie!". Iorga îi aude şi murmură în barbă „popor obraznic".

La Văleni de Munte, Iorga înfiinţase un teatru, unde se jucau piesele dramatice, cu subiect istoric, compuse de el. În sală şi pe scenă ca figuranţi oameni din comună. Văzându-i îmbrăcaţi în costume de epocă, pe cei din sală îi umflă râsul. Iorga este scandalizat „nu râdeţi proştilor asta-i tragedie". O lume apusă.

Pasiunea lui Valeriu pentru limba natală, dezvăluie anumite aspecte interesante în aromână, nerelevate de alţi cercetători. Este forma reflexivă a pronumelui personal, formă neîntâlnită în alte limbi romanice. Exemple: *njiclu-ş doarme* – micul (îşi) doarme; *ficiorlu-ş bea apă* – băiatul (îşi) bea apă; într-o poezie cunoscută:

Nu va mama s-mi mărită / Înji dzăţe că nji-escu njică / Njică, njică-ş di nau-anji / Nauă anji călcai tru dzaţe / Ş-alta mama ma nu-ş mai faţe. – Nu vrea mama să mă mărite / Îmi spune că (îmi) sunt mică / Mică mică şi de nouă ani / Nouă ani am călcat în zece / Şi alta mama nu (îşi) mai face.

Profesorul explica această formă reflexivă a pronumelui personal ca o expresie de tandreţe, în familiile greu încercate de viaţă.

Fraţii George şi Valeriu, şi-au lipsit existenţa de actele fundamentale ale vieţii: nu s-au căsătorit, n-au avut copii. Motivele? O analiză este posibilă. Familia reflecta mediul auster al aromânilor din Macedonia. Tatăl Nicolae din Avdela şi mama Magdalena din Cruşova erau exponenţii unor importante familii cu vechi tradiţii. Copii au fost crescuţi în spiritul acestor tradiţii. Activitatea profesională şi culturală nu altera fondul peren al educaţiei din copilărie. Ambianţa morală din Bucureşti era diferită. De unde o anumită teamă de a intra intim într-un mediu străin, ca rezerva de imersie într-un bazin când nu şti să înoţi. La această rezervă a contribuit şi mama lor, Ducia, matroană autoritară, care se conducea după anumite norme fixe de conduită ce nu se mai potriveau cu prezentul. Probabil, nici-o domnişoară n-ar fi fost suficient de nobilă şi demnă ca soţie pentru fii ei. Fraţilor Papahagi li se potrivesc versurile lui Lucian Blaga din poezia – *Fum Căzut*: „Vieţii nu i-am rămas dator nici-un gând / Dar i-am rămas dator viaţa toată". La destinul lor a contribuit şi ascensiunea regimului comunist, care a modifica, încă odată, reperele importante ale existenţei.

Fratele lui Nicolae, George Papahagi, profesor de franceză în învăţământul secundar, căsătorit cu Pandora, născută Petraşincu, are doi băieţi, Constantin şi Emil. Constantin, medic generalist, se stabileşte la Cluj.

Emil, eminent chirurg, urcă scările ierarhice şi devine şeful spitalului de urgenţă din Bucureşti, precum şi medicul curant al dictatorului Ceauşescu. În vremea studenţiei, învăţau uneori în apartamentul unchiului lor, prin alianţă, dr. Petraşincu, după manuale de specialitate care nu se găseau în altă parte. Nivelul politic îi permite lui Emil o deplasare în Germania Federală, de unde nu se mai întoarce. În occident continuă activitatea de medic chirurg, susţinut de lucrările specialitate publicate. Căsătorit, are un băiat.

Fratele Constantin, căsătorit, are doi băieţi Marian şi Doru. Marian, profesor universitar la Cluj, urmează tradiţia intelectuală a familiei. Este numit prorector, secretar de stat la Ministerul Educaţiei şi director la Accademia di Romania din Roma. Contribuie la reformele necesare integrării României în Comunitatea Europeană. Moare în 1999.

Familia Metta provine din orăşelul de munte Molovişte, nu departe de Cruşova, unde întâlnim o comunitate cu puternice sentimente naţionale, alimentate de şcoala şi biserica românească. Un exemplu al mentalităţii dominante este poetul Constantin Belimace, creatorul imnului naţional al aromânilor – *Dimândarea Părintească*. Emigrată în România, familia Metta se compune din trei fraţi şi două surori:

Constantin, căsătorit la Bitolia cu Zoiţa născută Petraşicu, soră cu dr. Petraşicu, are trei copii; în ordinea naşterii Mitică, Lenuţa şi Emil. Avocat şi jurist la Bitolia, intră în diplomaţie şi este numit consul la Varna.

Teodor, om de afaceri, construieşte – Hotelul Veneţia – din Piaţa Kogălniceanu. Are un fiu Dumitru, zis şi Mitică Mic în comparaţie cu vărul Mitică, fiul lui Constantin.

Nicu, chimist, face războiul de întregire ca sublocotenent într-o unitate de geniu. Demobilizat, urmează în Franţa un program de specializare, unde se căsătoreşte cu elveţiana Andre. Întors în Ţară, este numit profesor universitar. Om de afaceri, construieşte la Bucureşti o vilă, locuinţă personală. Are ca fiu pe Gerard.

Florica căsătorită cu Teju, cruşovean, care face avere în comerţul cu vinuri, are doi copii pe Sonia şi pe Gigi. Paraschiva căsătorită cu Nartti are doi băieţi.

În evoluţia urmaşilor familiei Metta, deosebim o varietate de manifestări în adaptarea la noile condiţii de viaţă impuse de regimul comunist, în opoziţie cu normele morale moştenite din familie.

Mitică, Dumitru Metta, diplomat de carieră, este plecat din Ţară înaintea invaziei sovietice. Secretar la Ambasada Română din Roma, iar după căderea Franţei la Ambasada din Vichy, contribuie la repatrierea

Zoiţa Metta, n. Petraşincu, şi copiii: Lenuţa, Emil (în braţe), Dumitru. România – 1916.

Constantin Metta, soţul Zoiţei.
Bitolia – 1908.

evreilor cetăţeni români din Franţa, salvându-i de la deportare în lagărele de exterminare iniţiate de Germania Nazistă. În baza documentelor salvate de fratele Emil, Dumitru Hâncu scrie o carte – *Un Licăr în Beznă*, Editura Hasefer, 1997 – în care arată contribuţia lui Dumitru Metta la această acţiune. Administraţia comunistă restructurează cadrele diplomatice. Mitică pierde orice funcţie în diplomaţie. Nu se întoarce în Ţară şi ca orice armănu îşi câştigă existenţa în comerţ. Menţine legătura cu familia din Bucureşti, încercând prin diferite mijloace să le îmbunătăţească viaţa. Moare la Paris în 1983 în urma unui infarct. N-a fost căsătorit, n-a avut copii.

Lenuţa, soră cu Dumitru şi Emil, domnişoară frumoasă, cultă, are parte de o existenţă subordonată familiei. Atât mama Zoiţa, soră cu dr. Petraşincu, cât şi tatăl Constantin, sunt dependenţi de un mod de viaţă cu norme depăşite. Căsătoria fetei nu se putea face decât cu un diplomat influent, având în vedere tradiţia familiei; perspectivă închisă în timpul regimului comunist. Altă opţiune ar fi fost integrarea în viaţa socială. Dar poziţia funcţionară la stat, a unei domnişoară de familie „nobilă", era de neconceput. Fată cuminte, integrată mentalităţi părinţilor, nu şi-a permis o dragoste neconvenţională care s-o elibereze de tutela familiei. Nici cercul restrâns al relaţiilor nu i-au permis desprinderea de familie. Rămâne îngrijitoarea devotată a bătrânilor. După decesul părinţilor intervine o schimbare. Moartea fratelui Mitică la Paris, o implică în conducerea societăţii comerciale înfiinţată de acesta. Ultimii ani ai vieţi îi petrece în capitala Franţei. Neîmplinirea vieţi personale are efecte negative asupra caracterului. Fată bătrână, este preocupată de evenimente minore, sub nivelul pregătiri ei intelectuale.

Emil George, cu nume de alint Mila, este prâslea descendenţei. De mic arată un caracter independent. La Varna, unde tatăl Costi era consul, este dat la şcoala primară franceză. Spre sfârşitul anului, ducându-se Costi să afle cum progresează băiatul, află că nici n-a dat pe la şcoală. Mincinos, abil, venea şi pleca de-acasă, respectând orarul şcolii. Pentru Mila, mai interesant decât şcoala era joaca în port, cu bile, în compania copiilor bulgari. Este prima evadare din cadrul rigid al familiei. Conştient de necesitatea unui titlu universitar, urmează facultatea de chimie industrială, sub atenta îndrumare a unchiului Nicu Metta. Inginer, în timpul războiului face o specializare în Germania la Colonia. Tânăr frumos, înalt, brunet, are un mare succes la cucoane. Se îndrăgosteşte de Viorica, fata şefului de gară din Breaza, unde familia Metta avea o reşedinţă de vară. Deşi frumoasă, cu studii superioare, pentru familia Metta domnişoara Viorica era lipsită de anumite calităţi: nu cobora dintr-o familie suficient de „nobilă" şi mai ales înstărită; deci nu putea fi o partidă pentru Mila. Opoziţia familiei nu-l

Lenuţa şi Emil Metta, soră şi frate.
Bucureşti – 1930.

Fratele Dumitru Metta. Paris – 1970.

împiedică să se căsătorească. Este al doilea act de independenţă. Pentru dr. Petraşincu, cu o viziune mult mai realistă asupra vieţi, Mila rămâne nepotul preferat. Ascensiunea comunismului înghesuie familia Metta într-un singur apartament, în str. Doctor Brânză, de unde tensiune în relaţiile cu Viorica, privită în familie ca un membru de rangul doi. Naşterea fiului Constantin-Şerban ameliorează relaţiile. Copil frumos, dotat, străbate etapele învăţământului fără probleme. Anul 1977 îl găseşte student la politehnică. Şapte aprilie, ziua cutremurului, îl surprinde la o colegă în blocul Carlton, pe care dorea s-o invite a doua zi, la aniversarea a 22 ani de la naştere. În apartamentul situat la penultimul etaj se adunaseră mai mulţi prieteni. Gazda coboară să cumpere ceva pentru tratarea colegilor. În acest răstimp are loc cutremurul de gradul 8 pe Scara Richter. Blocul se prăbuşeşte şi tinerii sunt zdrobiţi. Scapă numai gazda plecată după cumpărături. În amintirea fiului lor, Viorica şi Emil înfiinţează – Fundaţia Constantin Şerban Metta – persoană juridică non-profit. Scopul – Fundaţiei – este ajutorarea studenţilor merituoşi din politehnică. În anul 2005 se sting amândoi, întâi Viorica bolnavă de Alzheimer, urmată de Mila în vârstă de 90 ani. În testament, Emil prevede ca averea familiei să revină – Fundaţiei – ca legatar universal.

Eroii unei poveşti de dragoste, Anton şi Florica Petraşincu, se stabilesc în Bucureşti, puţin timp înaintea primului război mondial, împreună cu Sevastia Boşniacu mama Floricăi. Au trei copii: Nicu născut la Cruşova, Julieta şi Elvira născute în Ţară. Elvira moare la vârsta de numai doi ani.

Anton, ceasornicar, frate cu dr. Sterie Petraşincu, învăţase meseria în Macedonia, de la tatăl său Cuşlu-al-Petraşincu. Duce o existenţă cumpănită. În perioada de criză ai anilor 30, intră în dificultăţi financiare. Fratele îl ajută oferindu-i un spaţiu pentru atelier în propriul imobil din Bd. Regina Elisabeta. Acolo lucrează până la sfârşitul vieţi.

Nicu urmează arhitectura. Lucrează la un institut central de proiectare ca şef de colectiv. În perioada de tranziţie de la capitalism la comunism, are posibilitatea executării unor lucrări particulare. Căsătorit cu Ana, născută Pantazopol, are doi copii, Marina şi Anton. Moare în anul 1986, după teribila iarnă din 1985, fiind surprins de viscol.

Marina urmează şcoala de balet şi este numită prim-balerină în formaţia Teatrului de Operetă. Căsătorită cu artistul Marian Hudac, rămâne văduvă de tânără, nu are copii, nu se recăsătoreşte. După pensionare continuă activitatea ca maestru de balet. Regretă că n-a urmat facultatea de istorie, la sugestia unchiului Valeriu Papahagi.

Fratele Anton, după o pubertate dificilă caracteristică copiilor dotaţi, dezvoltă o înclinare spre artele grafice. Bacalaureat, în colaborare cu

Julietta Petraşincu.
Bucureşti – 1937.

Nicu Petraşincu.
Bucureşti – 1928.

tineri autori, compune partea grafică a cărţilor. Caracter independent, nu suportă disciplina rigidă şi absurdă administraţiei comuniste. Nu urmează o şcoală superioară, dar în particular se ocupă de grafică. Descoperă un volum despre tehnica realizări icoanelor bizantine, după indicaţiile căreia compune o serie de icoane, care egalează în stil şi perfecţiune originalele. Băiat frumos, conştient de valoarea lui, se îmbracă ca un dandy. La o petrecere, cunoaşte o domnişoară din Germania Federală, Helga Herboild. Atracţia este reciprocă. Se căsătoresc în Bucureşti. După multe demersuri şi intervenţii, obţine un paşaport pentru Germania. Îşi continuă existenţa într-o ţară liberă. Apreciat, se ocupă în continuare de grafică. Are un băiat Alex, care obţine doctoratul în drept. Temperamental, Anton apare ca un exemplar caracteristic aromânilor: individualist, independent, cu un spirit practic pronunţat, se adaptează lesne la noi condiţii de viaţă. Genetic, moşteneşte îndemânarea şi înclinaţia spre artă a strămoşilor. În perspectiva timpului, încă din timpul retrageri din comuna Niculiţa a familiei de meşteşugari – masturi – putem urmări această înclinaţie. În succesiunea generaţiilor întâlnim la familia Petraşincu meşteri în prelucrarea aramei, bijutieri, ceasornicari, chirurgi, arhitecţi, graficieni etc. Şi ca o ultimă caracterizare a lui Anton, un profund ataşament faţă de familie şi de trecutul ei.

Julieta, soră cu Nicu, se căsătoreşte cu judecătorul Ionel Ghieaţă. La început este un cuplu fericit. După instaurarea regimului comunist, Ionel, făcând parte dintr-o familie de oameni politici, are dificultăţi. Fiul lor Georgel, o fire rebelă, le provoacă mari necazuri. Căsătorit cu o grecoaică pleacă în Canada. Inconsecvent, dispare în Statele Unite, unde se recăsătoreşte. Se reîntoarce bolnav în Ţară. Întrerupe orice legătură cu familia Petraşincu. Julieta, după moartea lui Ionel şi plecarea lui Georgel, are un sfârşit tragic. Moare în 1980, în urma unui incendiu. Singură, cu familia destrămată, a regretat mereu că n-a învăţat ceasornicăria de la tatăl ei Anton. Îndemânatică, meseria i-ar fi permis independenţa materială; ar fi suportat mai uşor loviturile existenţei.

În familia ceasornicarului Anton Petraşincu apare un personaj coborât din alte timpuri, bătrâna Sevastia Boşniacu. Numită *Maia*, pentru cei din familie este totodată mamă, soacră, bunică şi străbunică. Ultima dintre matroanele autoritare de la Cruşova. Fiica ei Florica, mama lui Nicu şi a Julietei, era obligată la vârsta de 70 de ani, să se întoarcă acasă la oră fixă, ca să nu fie certată de coana Sevastia. La 80 ani se îmbolnăveşte grav de uremie. Chemat s-o consulte, Dr. Petraşincu, în urma analizelor, pune diagnosticul: „nimic de făcut, lăsaţi-o să moară în linişte”. Pe vremea acea nu existau în Ţară aparate de dializă. Dar natura are rezerve ascunse.

Marina Hudac, n. Petraşincu.
Soră cu Anton Petraşincu.
Bucureşti – 2008.

Anton Petraşincu în braţe cu nepoata Anna Sophie. Lönsweg – 2009.

Grup de familie.

În spate, stânga-dreapta: Nicuşor Petraşincu, Anton Petraşincu, Emil Metta.
În faţă, stânga-dreapta:
Ana Petraşincu, n. Pantazopol (mama lui Anton), Viorica Metta, Sonia Tomoroveanu, n. Teju.
Bucureşti – 2000.

Sevastia se vindecă prin propriile resurse. În următorii ani, cât a mai trăit până la o sută, toamna îşi împărţea bunurile, că la iarnă o să moară. Astfel, douăzeci de ani la rând, membri familiei au primit micile moşteniri ale Sevastiei. Obiceiul devenise un ritual. Fără succes, a încercat să se exprime corect în româneşte. Nicu, student la arhitectură, invită colegii de ziua numelui. Coana Sevastia dorind ca toţi invitaţii să se simtă bine, întrebă pe un tânăr care stătea în picioare „*căţe şedzi înprostu?*" – de ce stai în picioare? Colegul uimit îl trage pe Nicu deoparte „de ce bunica ta mă face prost?".

5. În Macedonia

Urmările celui de al doilea război mondial provoacă schimbări adânci în existenţa familiilor aromâne din Macedonia. După instaurarea guvernelor comuniste, schimbările social-politice conduc la desfiinţarea întreprinderilor particulare. Lovitură grea pentru aromânii care formau clasa avută a societăţii.

În timpul războiului şi în perioada de tranziţie, fiecare se adaptează şi se apără după posibilităţi. Fraţii Papatheodossi se refugiază în România. Kiko temporar, George definitiv. Vorbitori de română îşi găsesc rosturi în Ţară. Un timp sunt găzduiţi de cumnatul lor dr. Sterie Petraşicu. Marcelle Papatheodossi, împreună cu fetele Lelene şi Janine iau drumul orăşelului de munte Cruşova, reeditând un proces istoric. Acolo se refugiază şi Miha Şcaperda cu familia. Comunitatea aromânilor din Cruşova îi cazează şi îi ajută. După retragerea armatei germane apar trupele de partizani ale lui Tito. Comuniştii trasează anumite directive, printre care alfabetizarea comunităţilor înapoiate. Lelene, domnişoară cultă, este obligată să alfabetizeze ţăranii bulgari din satul Crivogaşcani, aflat în câmpie la popasul serpentinelor de la Cruşova. Un timp doarme şi mănâncă cu ţăranii, care recunoscători îi oferă tot ce au mai bun de mâncare. Este primul contact cu noul mediu social.

În organizaţia paramilitară condusă de Tito, apare şi tânărul aromân Nica, fiu de picuraru din Cruşova. Crescut la munte, Nica se achitase în mod strălucit în incursiunile de gherilă şi este ridicat la rangul de „ofiţer". Tito, recunoscut de marile puteri, devine conducătorul Jugoslaviei. Astfel vajnicii luptători de gherilă, în general oameni simpli, urmau să primească funcţii în stat. În această perspectivă, se impunea memorarea unei minime culturi generale. Nica o roagă pe Lelene să-i inoculeze cunoştinţele necesare unui „ofiţer". Ştia să scrie şi să citească, atât şi nimic mai mult. Urmează meditaţiile la nivelul programelor şcolare elementare: istorie, geografie, aritmetică, geometrie, ortografie şi ceva literatură sârbo-croată. Totul

a mers bine până la lecţia de astronomie. Pentru o mai bună înţelegere, lecţiile se ţineau, pe cât posibil, în aromână. Lelene „*loclu ljiaste arucutosu ca unã topă şi s-anvârteaşce anvârliga di soare*" – pământul este rotund şi se învârteşte, ca o minge, în jurul soarelui – Nica „*pistipsesci că escu glaru? vrei s-ţ-arăzi di mine? cum poate loclu s-hibă arucutosu, căndu lu vedu ca unã tipsie*" – crezi că sunt prost? vrei să râzi de mine? cum se poate ca pământul să fie rotund când eu îl văd ca o tavă. Incidentul încheie lecţiile şi Nica pleacă indignat. Sublimă ignoranţă, percepţie populară antică. Nu s-a întrebat ce se petrece la marginea tăvii.

După război, dintr-un complex de motive, influenţa familiilor aromâne este în descreştere. Numărul restrâns al aromânilor în comparaţie cu celelalte etnii conlocuitoare, precum şi lipsa unor şcoli şi biserici în limba română agravează declinul. Prăbuşirea marilor averi, Papatheodossi, Şcaperda, Cornetti etc. încheie scenariul. Domnişoarele Papatheodossi se căsătoresc cu sârbi; Lelene la Skopje cu profesorul universitar Toşca Stoianovici, iar Janine la Belgrad, unde Kiko deschisese un magazin, cu sculptorul Dragan Gojcovici. Soţii fetelor Papatheodossi sunt conştienţi de valoarea căsătoriilor făcute. Cumnaţii se împrietenesc şi agreează comunicarea cu rudele din România, pentru care Lelene şi Janine au avut întotdeauna o profundă afecţiune. Dintre toate regimurile comuniste, guvernarea lui Tito a fost cea mai liberală; înlesneşte comunicarea cu Occidentul şi cu România.

În încheiere se poate remarca că marile familii aromâne din Macedonia s-au stins pe linie masculină. Aromâna nu mai este vorbită decât într-un număr restrâns de familii. Copiii lui Lelene şi Janine comunică cu rudele din România în franceză, urmare bunicii lor parizianca Marcelle. La nepoţi şi strănepoţi originea aromână rămâne o vagă amintire. Dar moştenirea genetică pozitivă a unor strămoşi activi, întreprinzători, se face simţită: toţi urmaşii sunt oameni remarcabili.

În încheierea capitolului *TRECUT-AU ANII* se poate pune întrebarea: De ce, după schimbarea mediului politic-social-geografic, descendenţa anumitor familii de aromâni se restrânge, dispare sau se stinge pe linie masculină? Urmările se manifestă, cu precădere, la familiile evoluate. Este doar efectul schimbării mediului sau intervine şi o reacţie misterioasă a naturii care opreşte evoluţia genetică ajunsă la un nivel critic? Datorită practicării endogamiei, în comunităţi restrânse, s-a observat la unele familii o anumită labilitate psihică.

Sunt fenomene ascunse pe care cercetările despre fiinţa umană nu le poate încă explica. Medicul Al. Carrel şi-a intitulat bine cartea – *L'HOMME CET INCONNU*. Rămâne un domeniu de investigat.

VIII. Epilog

În epopeea aromânilor ce adevăruri ne poate releva istoria Cruşovei, un mic oraş de munte?

Începuturile sunt marcate de mister. Originea aromânilor rămâne o istorie controversată. Abundă varietatea opiniilor care în majoritatea cazurilor rămân simple păreri, fără suport ştiinţific. Istoricul Neagu Djuvara în lucrarea – Există istorie adevărată? – susţine că o viziune definitiv a trecutului nu este cu putinţă, întrucât orice teorie în mod fatal este depăşită după două sau trei generaţii, sau chiar mai repede. Relativitatea adevărurilor istorice reiese şi din diversitatea de păreri privind originea aromânilor.

Încep cu părerile care caută începutul în istoria antichităţii sau în preistorie, unde cunoaşterea se pierde în negură. Legendele devin certitudini, miturile devin documente, speculaţiile trec drept dovezi. Astfel aromânii sunt traci sau precursori ai tracilor sau urmaşi ai pelasgilor. Regele Filip al Macedoniei antice şi fiul lui Alexandru cel Mare în mod sigur erau aromâni, întrucât poporul macedonean nu înţelegea limba elenă. Mai mult, aromâna nu este o limbă neo-latină ci latina este o neo-aromână. De fapt, după crearea statelor naţionale tendinţa generală este de a-şi căuta identitatea în preistorie.

Alte teorii, oricum mai raţionale, fixează naşterea şi originea aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, care ar precede ocupaţia romană. Ori nu se poate vorbi de aromâni fără aportul latin. Teoria naşterii aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice a iniţiat părerea absurdă că poporul român, în ansamblu, a luat naştere în sudul Peninsulei şi că românii din Dacia sunt migratori din sud.

O altă părere susţine apariţia aromânilor, a românilor în ansamblu, în spaţiul Carpato-Danubian şi că aromâna ar fi o fosilă vie a limbii române, aşa cum s-ar fi vorbit în trecutul insondabil. O parte a populaţiei daco-romane, sub apăsarea migraţiei slavilor şi a altor popoare estice, migrează treptat începând din secolul VI în sudul Peninsulei Balcanice. Separaţi de masa slavă interpusă de românii din nord, aromânii încep o existenţă proprie. Cronicarii bizantini amintesc de „vlahii călători" care se deplasau în căutare de spaţii vitale, sigure. Astfel aromânii ocupă munţii. Ca o certitudine,

bizantinii îi numeau vlahi şi pe românii din vechea Dacie şi îi considerau de acelaşi neam cu cei din sud. Criticii acestei păreri susţin că nu este posibil ca limba română să fi apărut în scurtul interval de aproximativ 170 de ani ai ocupaţiei romane (107-271). Se face abstracţie de masiva colonizare din Peninsula Italică în Dacia Felix a vorbitorilor de latină vulgară. Proces pe care romanii îl aplicaseră şi în Galia. Astfel influenţa limbii latine este mult mai profundă şi nu se rezumă la administraţia romană şi la prezenţa legiunilor cantonate. În mentalitatea popoarelor autohtone, cum ar fi grecii şi albanezii, Aromânii sunt priviţi ca peregrini, venetici.

Depăşind perioada formării aromânilor, ne situăm în secolul XVI când caracteristicile lor sunt bine conturate, aşa cum le percepem în prezent. În mod paradoxal, Imperiul Otoman creează condiţii optime pentru dezvoltarea aromânilor. Marile spaţii fără frontiere, sau cu graniţe permeabile, favorizează comerţul şi transhumanţa uriaşelor turme pe vaste întinderi. Pentru negustori, condiţii favorabile sunt create şi de spaţiile imperiilor Austriac şi Rus. Statele naţionale care limitează libera circulaţie a ideilor şi bunurilor, pentru aromâni nu erau importante. Sub acest aspect, aromânii sunt primii care iniţiază o Europă unită fără frontiere naţionale. Este necesar de amintit o idee a Părintelui Stăniloae „naţiunea este un construct istoric şi politic, neamul are origine transcendentală, trece prin istorie şi metodologia istoriei şi dăinuieşte”.

Prăbuşirea Imperiului Otoman este începutul sfârşitului pentru aromânii din Peninsula Balcanică. Fragmentarea spaţiului cu frontiere apărate cu gelozie de greci, sârbi şi bulgari, reduc etnia aromână la o minoritate incomodă, care urma să dispară prin asimilare, pierderea identităţii şi chiar eliminarea fizică. În perioada războaielor balcanice şi a primului război mondial, familiile de elită îşi găsesc refugiul în România. Totodată o parte din ciobanii din munţii Greciei sunt colonizaţi în Dobrogea.

Dacă ne referim la avatarurile istorice ale cruşovenilor, reţinute în memoria colectivă a generaţiilor, se remarcă asemănarea cu relatările documentelor oficiale. Aportul acestei cărţi – *ASCENDENŢĂ* – este povestea vie a unui trecut zbuciumat, care în niciun caz nu poate fi deformat de evoluţia teoriilor istorice. Situându-ne într-o perspectivă amplă, remarcăm o anumită simetrie a scurgerii timpului istoric. Migrarea spre sud a celor care urmau să devină aromâni, după secole, se inversează prin revenirea lor în spaţiul de origine.

Salvarea identităţii aromânilor este limba, dialect al limbii române. Din toate încercările de salvare a acestui grai, – literatură, şcoală, congrese – singura măsură eficientă este vorbirea în familie. Aromâna va rămâne

limba de acasă. Atâta timp cât vor exista comunităţi care vor vorbi aromâna în familie, nimic nu este pierdut.

Din ideile inspirate de soarta aromânilor sunt interesante relatările lui Irina Nicolau „Cultura aromână suferă de complexul Atlantidei, complex tipic pentru culturile care sunt prezente în istoria scrisă prin absenţă" şi „ călători şi pribegi, ei au fost în situaţia de a reveni şi a nu regăsi Itaca", iar „nicăieri nu scrie că pasărea Phoenix are aceeaşi înfăţişare după ce se reîntrupează din propria ei cenuşă". Într-adevăr, niciodată nu s-a scris mai mult despre aromâni decât după procesul istoric al destrămării lor. Poate „reîntruparea din propria-i cenuşă" să aibă loc în România, unde aromâni se pot dezvolta liber, păstrându-şi identitatea.

Întrebându-mă de ce am scris această carte, îmi răspund cu poetica lui Lucian Blaga, în poezia *Somn* – „În somn sângele meu ca un val se trage din mine înapoi în părinţi" – şi în poezia *Semne* – „orice alt drum duce în poveste, în marea, marea poveste".

IX. Fonetica în Română

Sunete care nu se regăsesc în româna literară
(*DICȚIONAR AROMÂN* – Matilda Caragiu Marioţeanu)

AROMÂNA	ROMÂNA LITERARĂ	LIMBI STRĂINE
dz – africată, dentală sonoră		
dzuă; Dunnidzău		ziuă; Dumnezeu
dh – fricativî, interdentală sonoră		
dhală; dhascălu		aurt; dascăl; engleză the
lj – laterală, palatală, sonantă		
gljemu, înglje̦u, hilju		ghem, îngheţ, fiu, italiană figlio
nj – oclusivă, nazală, palatală, sonantă		
njelu, durnja, njiardze		miel, dormea, merge, franceză vigne
th – fricativă, interdentală, sonoră		
thimelju, cathiunu		temelie, fiecare, engleză thing
gh – fricativă, palatală, laringală, sonoră		
ghinu, aghru, ghramă		vin, sălbatec, literă (greceşte)

X. Bibliografie

TH. CAPIDAN – *Macedoromânii*, Fundaţia Regală Pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1942

ANASTASE N. HÂCIU – *Aromânii*, Focşani, 1936

GEORGE MURNU – *Aromânii din bulgaria medievală*, Bucureşti, 1939 .

NICOLAS A. PAPAHAGI – *La question macedonienne*, Bucarest, 1901.

VALERIU PAPAHAGI – *O încercare de ascensiune în balon din comuna Săracu în timpul lui Ali Paşa*, Vălenii-de-Munte, 1936.

– *Constantin Hagi Gheorghiu Gehani din Moscopole*, Vălenii-de-Munte, 1937.

– *Câteva precisări în legătură cu medicul aromân din Viena Ion Nicolide de Pindo*, Vălenii-de-Munte, 1938.

– *Moscopole*, Vălenii-de-Munte, 1939.

– *Românii din Peninsula Balcanică după călătorii apuseni din secolul al XIX-lea*, Roşiori-de-Vede, 1939.

– *Învăţaţi aromâni din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1940.

– *Esprit-Marie Cousinery şi aromânii*, Bucureşti, 1940.

– *Catalanii şi vlahii în Europa sud-orientală în secolul al XIV-lea*, Bucureşti, 1946.

TACHE PAPAHAGI – *O problemă de romanitate sud-ilirică*, Bucureşti, 1923.

CORNELIU BEDA – *Aromânii*, Bucureşti, 2004.

ARHIVELE NAŢIONALE ALE ROMÂNIEI – *Românii de la sud de Dunăre, Documente* – coordonată de dr. Stelian Brezeanu şi dr. Gheorghe Zbuchea, Bucureşti, 1997.

Perenitatea vlahilor în Balcani, Fundaţia Cultural Ştiinţifică Aromână „Andrei Şaguna”, Constanţa, 2003.

CONSTANTIN METTA – *Participarea românilor macedoneni la revoluţia junilor turci*, Lucrare în manuscris.

F. LEBRUN, I. VOINESCU – *Macedonia. Note de călătorie*, Bucarest, 1911.

IRINA NICOLAU – *Haide, bre! Incursiune subiectivă în lumea aromânilor*, Bucureşti, 2000.

Povestea caselor, texte îngrijite de Andreea Deciu, Bucureşti, 2000.

MATILDA CARAGIU MARIOŢEANU, NICOLAE SARAMANDU – *Manual de aromână*, Bucureşti, 2007.

KARL-MARKUS GAUSS – *Europeni care se sting*, Viena, 2001, Humanitas, Bucureşti, 2006.

TOM GALLAGHER – *Balcanii în noul mileniu*, Humanitas, Bucureşti, 2006.

SPEROS VRYONIS, jr. – *Le role de byzance*, Flammarion, Paris, 1967.

NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA – *Bizanţul şi românii*, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2003.

Cuprins

I. Liminar 7
II. Marele exod 8
III. Destin 12
IV. Oameni şi Locuri 15
V. Conflicte interetnice 27
VI. Momente. Întâmplări. Obiceiuri. Credinţe 41
1. Momente. Întâmplări 41
2. Obiceiuri. Credinţe 48
VII. Trecut-au anii 53
1. Cruşoveni la Skopje 53
2. În România 59
3. După război 63
4. Cruşoveni în România 73
5. În Macedonia 91
VIII. Epilog 93
IX. Fonetica în aromână 97
X. Bibliografie 99

www.dacoromanica.ro